

”Jotain siltä väliltä”

Muunsukupuolisia näkökulmia suomalaiseen sukupuoliuskontoon

Uskontotieteen pro gradu -tutkielma
Humanistinen tiedekunta
Enne Ilo Purovaara
20.7.2014

Tiedekunta/Osasto □ Fakultet/Sektion – Faculty Humanistinen tiedekunta		Laitos □ Institution – Department Maailman kulttuurien laitos	
Tekijä □ Författare – Author Purovaara, Enne Ilo			
Työn nimi □ Arbetets titel – Title “Jotain siltä väliltä” – Muunsukupuolisia näkökulmia suomalaiseen sukupuoliuskontoon.			
Oppiaine □ Läroämne – Subject Uskontotiede			
Työn laji □ Arbetets art – Level Pro gradu -tutkielma		Aika □ Datum – Month and year Elokuu 2014	Sivumäärä □ Sidoantal – Number of pages 65 + liitteet
Tiivistelmä □ Referat – Abstract <p>Tutkielmassa tarkastelen sitä, millainen sukupuolijärjestelmä rakentuu kolmessa sukupuoleen liittyvässä siirtymäritissä: ulostulossa itselle, ulostulossa muille ja lääketieteellisessä sukupuolenkorjausprosessissa. Sukupuolenkorjausprosessia tarkastelen toisaalta sitä säätelevien virallisten dokumenttien, toisaalta kokemuksetomusten kautta. Kutsun työssä sukupuolijärjestelmää sukupuoliuskonnoksi korostaakseni sen yhteisöllisyyttä ja vaikutusta yksilöiden maailmankuvaan.</p> <p>Tutkimuksen teoriataustan muodostavat sosiokonstruktivismi, uskontososiologinen tutkimusperinne ja queerfeministinen, kriittinen tutkimusote. Työssä rakennan aiempaan tutkimukseen perustuvan kriittisen rituaalitutkimuksen analyysimallin, jonka avulla aineistoa analysoin.</p> <p>Tutkimuksessa käyttämäni sisällönanalyysin aineistona ovat seitsemän muunsukupuolisen henkilön ja yhden transsukupuolisen miehen yksilöhaastattelut, jotka toteutin teemahaastatteluna Helsingissä ja Tampereella joulukuussa 2013 ja tammikuussa 2014. Lisäksi käytän aineistona lakitekstejä (erityisesti vuoden 2002 translaki) ja niiden laatimisperusteita, sekä näihin liittyviä ministeriöiden raportteja ja järjestöjen (mm. Seta ry, Trasek ry, Amnesty International, YK) raportteja ja kannanottoja.</p> <p>Työn keskeinen tulos on, että virallisten dokumenttien sukupuoliuskonto ja haastatteluissa rakentuva vaihtoehtoinen tulkinta sukupuolesta ovat kaksi erilaista järjestelmää. Edellisen, “valtavirtasukupuoliuskonnon”, keskeisiä ajatuksia ovat sukupuolen kaksijakoisuus (mies-nainen), sukupuoli-identiteetin pysyvyys ja sukupuoliyhteiskuntaa ylläpitävänä voimana. Jälkimmäiseen, “queer-sukupuoliuskontoon” kuuluvat sukupuolen moninaisuus (esim. mies-nainen-muu-ei mikään), sukupuolen itsemäärittämisoikeus ja pyrkimys vapauteen yhteiskunnan sanelemasta sukupuolesta. Erilaisuudestaan huolimatta järjestelmät eivät ole toisistaan täysin erilliset.</p> <p>Valtavirtasukupuoliuskonto ei tunnusta queer-sukupuoliuskonnon olemassaoloa vaan tekee muut sukupuolet näkymättömiksi; queer-sukupuoliuskonnon olemassaolon perusta on valtavirtasukupuoliuskontoa kohtaan osoitettava kritiikki.</p> <p>Yksi tutkielman keskeisiä metatasoisia teemoja on tutkimusentekijän tasapainottelu toisaalta tutkijuuden ja aktivismin, toisaalta tutkijuuden ja sisäryhmäläisyyden välillä. Tutkimuksen julkilausuttu poliittinen tavoite on lisätä tietoa muunsukupuolisuudesta ja näin edistää vähemmistösukupuolten asemaa yhteiskunnassa. Työ on ensimmäinen suomalainen muunsukupuolisuutta käsittelevä opinnäytetyö.</p>			
Avainsanat – Nyckelord – Keywords Sukupuoli, rituaali, queer, muunsukupuolisuus, sukupuolenkorjaus, transgender, pyhä, feministinen tutkimus, sisällönanalyysi, uskontososiologia, genderqueer, coming out			
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited Keskustakampanin kirjasto			
Muita tietoja – Övriga uppgifter – Additional information			

Sisällys

1. Johdanto: muunsukupuolisuus ja sukupuolijärjestelmät.....	4
2. Paikantuminen, aiempaa tutkimusta ja tutkimuskysymys.....	7
2.1 Minä: tutkija, aktivisti, transihminen.....	7
2.2 Tiede, tieteenfilosofia ja tämä työ.....	9
2.3 Uskonto, kultti, raja, sortojärjestelmä? Aiempaa tutkimusta sukupuolesta.....	11
2.4 Tutkimuskysymykset julki!.....	15
3. Keskeiset käsitteet.....	16
3.1 Sukupuoli.....	16
3.2 Queer.....	16
3.3 Pyhä.....	18
3.4 Rituaali ja siirtymäriitti.....	19
4. Aineistosta.....	22
4.1 Kuinka hankin aineistoni?.....	22
4.2 Keitä haastattelin?.....	22
4.3 Mitä haastatteluissa tehtiin?.....	23
4.4 Lähdekritiikistä ja tutkimuksen yleistettävyydestä.....	26
4.5 Miten analysoin aineistoani?.....	26
5. Transprosessi ja valtavirtasukupuoliuskonto.....	28
5.1 Translaista ja -asetuksesta.....	28
5.2 Suomalainen transprosessi paperilla.....	29
5.3 Transprosessi siirtymäriittinä.....	32
5.4 Ero, välitila, liittyminen – transpoli rituaalinäyttämönä.....	32
5.5 Sukupuoliusko ja sukupuoliro transprosessissa.....	34
6. Ulostulo itselle.....	38
6.1 Kertomuksia, kokemuksia.....	38
6.2 Kieli ja keho sukupuolen karttana.....	40
6.3 Ulostulo itselle: kulku tiedostamattomasta tiedostavaan.....	44
7. Ulostulo muille.....	46
7.1 ”En ole mies enkä nainen”.....	46
7.2 Ulos vanhasta, sisään uuteen.....	48
7.3 Anomalin muunsukupuolisuus.....	49
7.4 Tilastollinen välihuomio: sateenkaari-ihmiset viharikosten uhreina.....	50
7.5 Ulostulo ja siirtymäriitti: kaksi järjestelmää.....	51
8. Transprosessi ja muunsukupuolisuus.....	54
8.1 Kehä, yhteisö, siirtymä.....	54
8.2 Mitä transpolilla tapahtuu.....	54
8.3 Sukupuoliuskonnot, keho ja tiedostaminen.....	57
9. Lopuksi: kaksi järjestelmää, yksi järjestelmä.....	59
10. Lähteet ja kirjallisuus.....	61
Lähteet.....	61
Asetukset, mietinnöt ja päätökset.....	61
Lakitekstit.....	62
Haastattelut ja keskustelut.....	62
Raportit ja kannanotot.....	62
Kirjallisuus.....	63
Liitteet.....	68

1. Johdanto: muunsukupuolisuus ja sukupuolijärjestelmät

Facebook-syötteessäni kiertää aika ajoin pilakuva, jossa joukko inhimillistettyjä kuutioita katselee ympyränmuotoista reikää seinässä, jonka toisella puolella odottaa parempi elämä. Kuva on niin tehokas, koska sen voi tulkita viittaavan melkeinpä mihin tahansa järjestelmään, jossa ihmisyyden monimuotoisuus jää huomioimatta.

Tässä työssä tutkin muunsukupuolisuutta, ilmiötä, joka ei mahdu vain kaksi sukupuolta tunnustavan suomalaisen järjestelmän piiriin. Selvitän tutkimuksessani, millaisia merkityksiä sukupuoli saa, kun omaa kokemusta ei voi suoraan peilata ympäröivän kulttuurin tarjoamiin esikuviiin. Erityisesti olen kiinnostunut siitä, miten muunsukupuolisena elämisellä tuotetaan valtavirrasta poikkeavaa sukupuolijärjestelmää, vastustetaan normeja, jotka vaikeuttavat elämää yhteiskunnassa.

Muunsukupuolisuutta on käsitelty suomalaisessa tutkimuksessa, kulttuurissa ja mediassa hyvin vähän, jos ollenkaan. Transtutkimus ylipäättään on melko tuore tutkimusala; esimerkiksi vielä vuonna 1996 ilmestyneessä teoksessa *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen* (toim. Koivunen & Liljeström) koko käsite mainitaan vain kerran.

Sukupuolen ymmärtäminen muuna kuin kahden toisensa pois sulkevan vaihtoehdon järjestelmänä ei kuitenkaan ole uusi tai tuntematon ilmiö. Sukupuolta on jäsennetty eri aikoina ja eri puolilla maailmaa hyvin monella tapaa; useissa perinteissä tajutaan ja on tajuttu, että kaikkia ihmisiä ei voi ahtaa jompaankumpaan kahdesta lokeroista ilman, että näille koituu siitä mittavia haittoja. (Nissinen 1999, 27, 39) Kolmansia sukupuolia tai sukupuolijärjestelmän ulkopuolella elämistä on useissa kulttuureissa pidetty paitsi mahdollisena, myös tärkeänä osana yhteisön toimintaa¹. Tutkimukselle siis on tarvetta ja tilaa – mutta miksi juuri minä, uskontotieteilijä?

Carole Truman (2000, 28) kehottaa tutkijaa kysymään itseltään, ”mikä oikeus minulla on tehdä tätä tutkimusta”, sekä ”millainen vastuu minulla on niiden etuoikeuksien vuoksi, joita minulla yhteiskunnallisen asemani perusteella on.” Miksi siis tutkin

¹ Laaja katsaus sukupuoleen eri ajoissa ja paikoissa on esimerkiksi Tiia Aarnipun teos *Trans – sukupuolen muunnelmia* (Like 2008).

sukupuolta uskontotieteilijänä? Eikö sukupuolentutkija tekisi työn paremmin? Kriittisen tutkimuksen tarve olisi varmasti suuri myös perinteisempien uskontotieteen tutkimuskohteiden kohdalla – ja silti päätin ryhtyä tutkimaan juuri tätä aihetta, sukupuolijärjestelmää, sellaisena, kuin se minulle ja haastattelemilleni henkilöille näyttäytyy.

Ajattelen, että oma vastaukseni molempiin Trumanin esittämiin kysymyksiin vie samaan suuntaan. Koen, että koska olen tullut oman historiani vuoksi tullut tietoiseksi sukupuolijärjestelmän vaikutuksesta ihmisten käyttäytymiseen, minun on syytä pitää siitä meteliä. Ja koska omat vaikutusmahdollisuuteni yhteiskunnassa ovat kasvaneet korkeakoulutukseni myötä, on velvollisuuteni myös käyttää niitä hyväksi sen yhteiskunnallisen epäkohdan korjaamiseksi, josta arjessani olen niin kovin tietoinen. Yhteiskuntajärjestelmä, jonka vuoksi useampi kuin joka toinen suomalaiseen kyselyyn vastannut sateenkaarinuori on harkinnut itsemurhaa (Alanko 2014, 38-39), jonka vuoksi liki 70 prosenttia Amnestyn EU:n laajuiseen kyselyyn osallistuneista nuorista kertoi piilottavansa seksuaali- tai sukupuoli-identiteettinsä koulussa (Amnesty International 2013, 2), ja jossa jokainen sukupuolen juridisen vahvistamisen haluava suomalainen pakkosteriloidaan järjestelmän säilymisen nimissä, ei voi olla säilyttämisen eikä tukemisen arvoinen. Siksi sitä täytyy vastustaa, ja minun keinoni vastustaa sitä on tehdä siitä tutkimusta.

Tässä työssä tarkastelen suomalaista sukupuolijärjestelmää uskontona, ”fanaattisena kulttina” kuten Kate Bornstein (1998, 25) kirjoittaa. Voisin puhua yksinkertaisesti sukupuolesta, tai feministiteorian linjoilla sukupuolijärjestelmästä (esim. Liljeström 1996, 129-135). Valitsen kuitenkin käyttööni Maria Vihlmanin (2010) lanseeraaman käsitteen sukupuoliuskonto tähdentämään sukupuolen maailmankuvallisuutta².

Sen lisäksi, että koen velvollisuudekseni tehdä kriittistä uskontotieteellistä tutkimusta sukupuolesta, siihen on analyyttisellä tasolla tarjolla hyvät eväät. Rituaali jos mikä on uskontotieteen erityisalaa, ja sukupuolta nimenomaan pidetään yllä rituaalisella toiminnalla (Butler, 2006, 25). Tuntuu siis mielekkäältä tutkia sukupuolta nimenomaan rituaalinäkökulman avulla. Uskontotieteen professorin Veikko Anttosen mukaan on

² Uskontotieteilijä Mira Karjalaisen mukaan maailmankuva on ”uskomusjärjestelmä, eräänlainen kokonaisnäkemys maailmasta - -. Se koostuu maailmaa koskevista käsityksistä ja uskomuksista ja siihen liittyy arvoja. Sen voi nähdä ohjaavan ihmisen toimintaa. (Karjalainen 1999, 46.)”

mahdotonta määritellä, mikä on uskontoa ja mikä ei (Anttonen 2012, 107). Uskontotieteen menetelmien soveltaminen ilmiöihin, jotka eivät ilmiselvästi näytä uskonnollisilta, voi avata aivan uusia näköaloja sekä menetelmiin että tutkimuskohteisiin.

Tämä tutkimus rakentuu seuraavasti. Luvussa kaksi teen selkoa henkilökohtaisesta suhteestani tutkimaani aiheeseen ja aktivistitavoitteistani sen suhteen. Paikannan työni myös tieteen- ja tiedonfilosofisesti, sekä esittelen joitakin aikaisempia tutkimuksia, jotka ovat raivanneet tietä työlleni. Osoitan, että käsitteiden ja teorian käyttöni ei ole tuulesta temmattua eikä satunnaista, ja ankkuroin itseni uskontotieteen ja kriittisen tutkimuksen perinteisiin.

Kolmannessa luvussa määrittelen keskeiset käsitteen ja kuvaan, kuinka ja miksi niitä käytän. Neljännessä luvussa esittelen vielä aineistoni, sen keruun ja rajaamisen käytännön sekä analyysimenetelmän.

Kun olen määritellyt käsitteet ja esitellyt aineiston, on aika ryhtyä analyysiin. Neljässä analyysiluvussa käsittelen neljää erilaista mutta toisiinsa kiinnittyvää aineistoni osaa. Analyysilukujen aiheet ovat järjestyksessä nämä: juridinen ja lääketieteellinen sukupuolenkorjausprosessi lakiteksteissä (luku 5), kertomukset itselle ulos tulemisesta muunsukupuolisena (6), kertomukset muille ihmisille ulos tulemisesta (7), sekä kertomukset muunsukupuolisena olemisesta sukupuolenkorjausprosessissa (8). Luvut 6-8 toimivat eräänlaisena yhteenvetona muunsukupuolisen kokemuksen muotoutumisesta. Analyysin johtopäätökset ovat kunkin luvun lopulla, ja samalla pohdin, millaisista näkökulmista tutkimusta voisi tulevaisuudessa jatkaa. Lopuksi, luvussa 9, pysähdyn pohtimaan tutkimukseni onnistumista ja tutkimustulosten vaikutusta minuun ja maailmaan.

2. Paikantuminen, aiempaa tutkimusta ja tutkimuskysymys

2.1 Minä: tutkija, aktivisti, transihminen

Alussa on mekko.

On kesä kymmenen vuotta sitten, istun puutarhakeinussa pohjoissavolaisessa leirikeskuksessa, ja meidän rippikoulun isosten on määrä toteuttaa iltaohjelmaa varten sketsi, jossa poikaisokset pukeutuvat tyttöiksi. Minä olen poika, niinpä saan pukeutua mekkoon. Nolottaa, yritän vastustella, mutta menen kuitenkin kiltisti vaihtamaan vaatteita. Mekossa on kukkia, se on kevyt ja ilmava, se päällä tekisi mieli tanssia ja laulaa ja olla onnellinen. En haluaisi vaihtaa takaisin omiin vaatteisiini, mutta sitä en kerro kenellekään.

Kulua puolentusinaa vuotta. Jonakin kesänä käyn sukupuolentutkimuksen peruskurssin kesäyliopistossa, oppiaineen nimi on silloin vielä naistutkimus. Olen jo oppinut, että on olemassa kriittistä tutkimusta, ja että maailma rakentuu sosiaalisesti, ja että kun laitan päälleni kiltin enkä housuja, tuntuu hyvältä, vaikka en osaa selittää, miksi. Vielä tällöin suhtaudun epäluuloisesti kriittiseen tutkimukseen. Kirjoitan kurssin luentopäiväkirjaan:

...jos objektiivisuus ei ole tutkijan ihanne, mitä tapahtuu? Tulee toki tiedostaa että tutkijapersoonaa muokkaa aina tietoa omansa näköiseksi, mutta eikö siinä piile myös vaara upota liian syvälle tulkintaan? Liiallinen tutkittavan ymmärtäminen, aiheeseen uppoutuminen ilman onnistuneesti toteutettua (ja jo sen vuoksi sangen haasteellista) etääntymistä ei tuota tieteellisesti merkittävää materiaalia vaan pelkkää emic-tietoa³ ilman kontekstia.

On kesä 2012, ja olen ensimmäisellä lomallani viiteen vuoteen. Toukokuussa olen myöntänyt itselleni, että en ole mies. En vielä tiedä, mitä sitten olisin, kun nainenkaan ei tunnu sopivalta määrittelyltä. Käyn läpi samoja vaihteita, joista haastateltavani kertovat: hämmennystä, pelkoa, epätietoisuutta. Etsin tietoa Internetistä, mutta se on vaikeaa, koska en tiedä mitä etsiä. Lopulta löydän käsitteen, joka tuntuu oikealta: genderqueer. Yksi sana avaa oven uuteen maailmaan.

³ Käsitepari emic ja etic viittaa kahteen erilaiseen tasoon, joilla ilmiöstä voidaan puhua. Emic on yhteisön sisäinen taso, etic puolestaan vertaileva, yleiskäsitteiden taso. Esimerkiksi ”pyhä” voi emic-käytössä viitata vaikkapa kristinuskon Jumalaan (”Sinä yksin olet pyhä, sinä yksin olet korkein”), etic-käytössä taas edellisessä luvussa kuvaamaani analyttiseen käsitteeseen. Ks. esim. Anttonen 2012, 113-115.

Kevät 2013. Olen käynyt puoli vuotta Setan Transtukipisteen muunsukupuolisten vertaistukitapaamisissa kerran kuussa. Tapaamisissa olen tutustunut ihmisiin, jotka näkevät maailman samantapaisesti kuin minä nyt: kahden sukupuolen järjestelmä on tiedoton, itseohjautuva sortokoneisto, joka murskaa alleen kaiken poikkeavan. Parhaan ystäväni kanssa kirjoitamme iltaisin tekstiä, josta ennen pitkää tulee Kumma manifesti:

Vain ihmisellä itsellään on mahdollisuus tietoon omasta sukupuolikokemuksestaan, ja siksi vain hänellä tulisi olla valta määritellä tai olla määrittelemättä se itselleen ja muille. Itsemäärittely, nähdäksi tuleminen ja tunnustuksen saaminen ovat luovuttamattomia arvoja, jotka kuuluvat jokaiselle ihmiselle. Kenelläkään ei voi olla oikeutta viedä niitä häneltä.

Jokainen ihminen kokee ja määrittelee sukupuolen omalla tavallaan: kaikki tiettyyn sukupuoleen identifioituvat eivät määrittele sukupuoltaan samalla tavalla. Silti ja siksi sukupuoliin liittyvät stereotypiat rajoittavat meidän kaikkien elämää. Ne eivät ole vain sukupuolivähemmistöjen ongelma. Myös jokaiselle naiselle ja miehelle kuuluu oikeus kokea ja määritellä itsensä oikeaksi kokemallaan tavalla.

Itsemääräämisoikeus on sukupuolikeskustelun lähtökohta. Siksi haluamme kyseenalaistaa sukupuolen merkityksen yhteiskunnassa. Miksi sukupuolen pitää vaikuttaa kasvatukseen, kieleen, tilaan tai yhteiskunnallisiin oikeuksiin ja velvollisuuksiin?

Kun postaamme Manifestin Facebookiin, perustamme samalla Kumman verkoston. Ensimmäiseen tapaamiseen tulee yli 30 henkeä, yliopiston Tiedekulman ryhmätyötila on ääriään myöten täynnä. Verkoston toiminta keskittyy vähitellen Facebookin Kumma verkosto -ryhmään, jossa tätä kirjoitettaessa on yli 300 jäsentä.

Sitä mukaa kun oma identiteettini kehittyi, miellyn vähitellen myös ajatukseen tutkimuksen ei-objektiivisuudesta. Tai en tiedä miellynkö, mutta en voi enää välttää sitä. Maailma ympärillä on liian outo, että voisin olla yrittämättä muuttaa sitä paremmaksi. Sen lisäksi että olen nyt tilapäisesti tieteentekijä, olen siis myös aktivisti: minulla on tavoite, jota edistääkseni kirjoitan gradua. Sukupuoleen perustuvan ihmisten erottelun ja syrjinnän on loputtava; sukupuolijärjestelmä ei ole apartheidia parempi sorron muoto, ja mikä pahempaa, se on maailmanlaajuinen ja monelle näkymätön. Ja koska näkymättömän tekeminen näkyväksi on ensimmäinen askel sen muuttamiseen, tässä sitä ollaan. Vanhan luentopäiväkirjan huoli ”emic-tiedosta ilman kontekstia” kulkee silti yhä mukana: jotta tutkimuksesta voisi olla mahdollisimman paljon hyötyä, aineiston liittäminen laajempiin asiayhteyksiin on huippuoleellista.

Syksy 2013. Graduseminaari etenee, aineiston kerääminen tulee ajankohtaiseksi. Koska Kumma verkosto perustettiin nimenomaan muiden sukupuolien kuin miesten ja naisten oikeuksien puolustajaksi, tuntuu luontevimmalta etsiä myös tutkimuksen

haastateltavat sen kautta. Kirjoitan haastattelupyynnön (Liite 3), postaan sen verkoston Facebookiin, ja jään odottamaan, mitä tapahtuu.

2.2 Tiede, tieteenfilosofia ja tämä työ

Kiinnityn tutkimuksessani post-strukturalistiseen tutkimusperinteeseen ja laajemmin sosiaalikonstruktivistiseen tietoteoriaan: tutkimukseni tietoteoreettisena lähtökohtana on väite siitä, että kieli ei kuvasta sosiaalista todellisuutta vaan luo ja muovaa sitä. Sanoilla ei siis ole paikallaan pysyviä, sisäsyntyisiä merkityksiä (fixed intrinsic meanings), vaan merkitykset syntyvät kieltä käytettäessä, siis sosiaalisesti. (Humphries, Mertens & Truman 2000, 8-10.)

Kun siis esimerkiksi vaateliikkeen ikkunassa mainostetaan alennuspaitoja ”sekä miehille että naisille”, se ei tarkoita, että sukupuolia olisi ”luonnostaan” vain kaksi, ja että vaatekauppias vain toteaisi olemassa olevan maailman tilan puhumalla sekä miehistä että naisista. Sosiokonstruktivistisessa ajattelussa tämä sen sijaan kertoo siitä, että siinä kulttuurisessa tilanteessa (sosiaalisessa kontekstissa), jossa mainos ikkunaan teipataan, vallalla olevassa (sosiaalisesti jaetussa) ajattelutavassa sukupuolia ajatellaan olevan kaksi, mies ja nainen; ja että puhumalla sekä miehistä että naisista paitsi hyödynnetään, myös uudistetaan ja vahvistetaan, toisin sanoen rakennetaan tätä käsitystä (Berger & Luckmann, 74-81).

Jos ajatellaan, että siinä, että vaatekauppias myy vaatteita vain miehille ja naisille – siis että 1) sen, että on mies tai nainen pitäisi tarkoittaa, että pukeutuu tietynlaisiin vaatteisiin, ja/tai että 2) muiden sukupuolten ihmiset saavat ilmeisesti jäädä vaatteita – on jotain ei-toivottavaa, ollaan nähdäkseni vankasti feministisen tutkimuksenteon alueella. Feministinen tutkimus on sukupuoleen liittyvien valta-asetelmien näkyväksitekemiseen ja purkamiseen tähtäävää tutkimusta, joka asettuu sulavasti osaksi kriittisen (tai kriittis-emansipatorisen) tutkimuksen kenttää. (Koivunen & Liljeström 1996, 13-16.) Kriittinen tutkimusote (itsessäänkin laaja ja monihaarainen ala) on haastanut ja kyseenalaistanut ”perinteisen” tutkimuksen perusasetelmia, kuten objektiivisuuden ihanteen ja ”’etäisyyden’ osallistujista”. Ajatellaan, että esimerkiksi tutkimusaineisto ei ole koskaan puolueetonta tai ”totta” vaan aina tietyssä tilanteessa tiettyjen henkilöiden tietynlaisessa vuorovaikutuksessa syntyntä. Myös tutkimusprosessin sisäiset valtasuhteet (hierarchies amongst knowers; mm. tutkija-tutkittava) muovaavat aineiston tuottamista ja käsittelyä. Jopa aineistonkeruun tekniset ratkaisut voivat tehdä tietynlaisia kokemuksia näkymättömiksi. Itse kielikin on

9

”keskenään kilpailevia tapoja merkityksellistää maailmaa”, siis jo itsessään vallankäytön väline. (Humphries, Mertens & Truman 2000, 8-10; Truman 2000, 25-26.)

Feministinenkään tutkimus ei ole esimerkillisen ylevää ja vallankäytöstä vapaata; myös feministisesti tehty tutkimus tuottaa valtasuhteita ja tekee yksilöitä, ryhmiä ja ominaisuuksia näkymättömiksi. Erityisesti valkoihoisten feminismien (white feminisms) on kritisoitu hyödyntävän yleistyksiä, joissa valkoihoinen, vammaton, keskiluokkainen, cissukupuolinen heteronainen asetetaan edustamaan kaikkien naisten kokemusta. (Humphries, Mertens & Truman 2000, 8) Teen tutkimusta valkoihoisena, vammattomana, keskiluokkaisena, vielä tällä hetkellä niin halutessani cismiehenä blendaavana muunsukupuolisena, jonka äidinkieli on asuinmaan valtakieli. Edustan siis hyvin monessa suhteessa etuoikeutetun vähemmistön etuoikeutetuinta vähemmistöä, ja näköalani voi tajuamattani olla hyvin rajoittunut.

Kriittisen tutkimuksen tekemisestä on puhuttu ”äänen antamisena haastateltaville (Woodward 2000, 40.)” Näkökulma on tavallaan oikeansuuntainen, mutta näen siinä myös ongelmia. Ajatus tutkijasta, joka ”antaa äänen” informanteilleen, näyttäytyy minulle hankalana. Sankaritutkija, joka pelastaa tutkittavansa sorron keskeltä, mutta jättää sortavat rakenteet koskemattomiksi, ei mielestäni ole kummoinenkaan järjestelmän kriitikko. Toisaalta informanttieni pelkistäminen yhteen ominaisuuteensa, muunsukupuolisuuteen, ja kaiken tarkasteleminen vain sen näkökulmasta, tekee sekin väkivaltaa heidän toimijuudelleen. Miten sitten voin perustella valintojani, jos kaikki vaihtoehdot voivat johtaa esineellistämiseen, hierarkioiden vahvistamiseen, sen järjestelmän tukemiseen, jota pyrin työlläni kritisoimaan?

Kun tässä tutkimuksessa esitän väitelauseita, jotka pohjaavat aineistooni ja sen analyysiin tai aiempaan tutkimukseen, pelaan käsitteillä ja teorioilla, jotka on tuotettu yhteiskunnallisen hierarkian huipulla. Ja kuten Morwenna Griffiths (1995, 18-20) toteaa, mitä korkeammalla yhteiskunnallisessa hierarkiassa henkilö on, sitä helpommin hän voi olettaa omien väitteidensä tulevan ymmärretyksi kuulijan taustasta riippumatta. Jos väärinkäytän etuoikeuksiani tällä tapaa – jos käytän työssäni ulossulkevaa kieltä tai käsitteistöä – vastuu on yksinomaan minun. Vaikka pyrin työssäni kriittisyyteen ja kanta-aottavuuteen, en ehkä mielestäsi onnistu siinä tarpeeksi hyvin. Lähetä silloin palautetta, niin korjaan asiattomat kantani.

Esitän tutkimuksessani, että sitä käsitteiden, uskomusten ja toimintatapojen

järjestelmää, jonka puitteissa mainosteksti vaatekaupan ikkunassa tulee ymmärrettäväksi, on perusteltua kutsua suomalaiseksi sukupuoliuskonnoksi. Tutkimukseni sijoittuu ajallisesti uskontotieteen pääaineopintojeni loppumetreille. Uskontotiede on monimuotoinen tieteenala, jossa niin tietoteoreettisia ja metodisia mahdollisuuksia kuin tutkimuksen tavoitteitakin on luultavasti ainakin yhtä monta kuin on tutkimuksen tekijöitä.⁴ Ei ole yhtä oikeaa tapaa tehdä uskontotiedettä; toivonkin kovasti voivani todeta, ettei siihen ole myöskään vääriä tapoja. Paikannan työni tukevasti uskontotieteeseen käyttämällä tutkimuksessani perinteistä ja hyväksi havaittua alan käsitteistöä: analysoin aineistoani pyhän ja rituaalin käsitteiden avulla.

2.3 Uskonto, kultti, raja, sortojärjestelmä? Aiempaa tutkimusta sukupuolesta

Työni keskeinen näkökulma on sukupuolen käsitteleminen uskontona tai uskonnon kaltaisena järjestelmänä. Tässä mielessä se eroaa valtaosasta aiempaa feminististä uskonnotutkimusta, jossa uskontoa ilmiönä tai eri uskontoperinteitä on tutkittu sukupuolen näkökulmasta. Joitakin vastaavia tutkimuksia on kuitenkin tiedossani.

Innoituksen tähän työhön sain yhdysvaltalaisen sukupuoliradikaalin Kate Bornsteinin toteamuksesta, että sukupuoli on ”fanaattinen kultti”⁵:

So what is gender anyway? -- [A] fanatical cult, demanding blind obedience to mostly unwritten unagreed-upon rules, regulations, and qualifications. (Bornstein 1998, 25)

Bornsteinin toteamus yhdistyy ajatuksissani siihen Judith Butlerin ajatukseen, että sukupuoli itse asiassa on ”toistoa ja rituaali (Butler 2006, 25).” Tästä sain ensimmäisen kerran ajatuksen tutkia sukupuolta nimenomaan uskontona ja nimenomaan sen rituaalien kautta.

⁴ 2000-luvun suomalaisen uskontotieteen monimuotoisuudesta esim. Tom Sjöblom ja Terhi Utriainen (toim.), Mikä ihmeen uskonto? Suomalaisten tutkijoiden puheenvuoroja uskonnosta. Helsinki: Helsingin yliopiston uskontotieteen laitos 2004.

⁵ Bornstein tarkoittaa kultilla (cult) sellaista ilmiötä, jota esimerkiksi Oxford English Dictionary (www.oed.com) kuvaa näin: ”b. A relatively small group of people having (esp. religious) beliefs or practices regarded by others as strange or sinister, or as exercising excessive control over members.” Itse ymmärrän kultilla tarkoitettavan jonkin uskonnon rituaalijärjestelmää (esim. ”ajanlaskun ajan juutalaisuuden temppelikultti”). Tähän viittaa myös Oxford English Dictionaryn ensisijainen määritelmä sanalle: ”a. A particular form or system of religious worship or veneration, esp. as expressed in ceremony or ritual directed towards a specified figure or object.”

Ehkä merkittävin tutkimus tältä kannalta on kulttuurintutkija Sari Charpentierin (1999; 2001) vuosituhanen vaihteessa tekemä tutkimus suomalaiseen parisuhdelakiin liittyvästä mielipidepalstakirjoittelusta vuonna 1996. Samaa sukupuolta olevien henkilöiden parisuhteen juridisen rekisteröinnin mahdollistamista koskevan lakiesityksen herättämä keskustelu oli Charpentierille hedelmällistä tutkimusmaastoa. Aineistossaan piirtyvää mielenmaisemaa Charpentier on luonnehtinut pyhän sukupuolieron käsitteellä, ja ristinyt tämän maailmankuvan sukupuoliuskoksi⁶. Pyhä sukupuoliro näyttäytyy Charpentierin aineistossa mielipidekirjoittajille syynä vastustaa parisuhdelakia. Charpentier esittääkin, että sukupuoliro olisi pyhä vain niille mielipidekirjoittajille, jotka vastustivat homo- ja lesbosuhteiden virallistamista. Trans- ja muunsukupuolisuutta käsittelevässä työssäni joudun kysymään, onko raja aivan näin selkeä.

Kolmas työlleni oleellinen tutkimus on sukupuolentutkija Maria Vihlmanin liseniaatintyö vuodelta 2010. Evankelisluterilaista rippikoulua ja häärituaalia tutkinut Vihlman (2010, 8) toteaa, että ”sukupuolipuhe on erityisen helppo kiinnittää ajatuksiin luodusta, luonnollisesta ja tarkoituksenmukaisesta. Tällaisessa keskusteluilmastossa sukupuolesta ja seksuaalisuudesta tulee ikään kuin itsessään uskon asioita.” Vihlman käyttää tästä uskomusjärjestelmästä käsitettä sukupuoliuskonto, ja tutkii, millaiseksi se näissä evankelisluterilaisen kirkon suosituimmissa siirtymäriiteissä muotoutuu.

Yksi työni teoreettisia lähtökohta on Veikko Anttonen pyhän käsitteeseen liittyvä tutkimus. Anttonen on itse tutkinut myös sukupuolta – vieläpä nimenomaan transsukupuolisuutta – tapaustutkimuksessaan pastori Marja-Sisko Aallon sukupuolienkorjausprosessin herättämästä mielenkiinnosta (Anttonen 2011). Anttonen kysyy, miksi uskonnon ammatilaisen keho ja sukupuoli ovat niin merkittäviä, että niistä syntyy vuosia kestävä mediatapahtuma. Hän toteaa, että ihmiskehon rajat symboloivat yhteisön rajoja, ja että ylittäessään mieheyden ja naiseuden välisen kulttuurisen rajan yksilö tulee kyseenalaistaneeksi koko yhteisön perustavanlaatuisen järjestelmän. Tässä Anttonen nojaa vahvasti antropologi Mary Douglassin teoksessaan Puhtaus ja vaara (2000) esittämiin ajatuksiin, joihin palaan myöhemmin tässä työssä.

Sukupuoliuskosta tai -uskonnosta on ainakin kaksi suomalaista tutkimusta, mutta muunsukupuolisuutta ei ole Suomessa tutkittu juuri lainkaan. Tietääkseni ainoa tähänastinen tutkimus aiheesta on työtoverini, sukupuolentutkimuksen opiskelija Annukka

⁶ Pyhän määrittelystä työssäni ks. luku 3.3.

Paajasen keväällä 2014 ilmestynyt artikkeli Näkökulmia muunsukupuolisuuteen kokemuksena. Paajanen käyttää narratiivista analyysia käsitteellistämään muunsukupuolista sukupuolikokemusta. Aineistona hänellä on kolme haastattelua minun tätä työtä varten keräämästäni aineistosta: Nikin, Marraksen ja Uinun haastattelut, jotka haastateltujen luvalla luovutin hänen käyttöönsä. Paajanen tarkastelee aineistoa identiteetin ja ruumiillisuuden näkökulmista; hänelle ”haastatellut näyttäytyvät kertomustensa valossa itsestään ja ympäristöstään tietoisina rohkeina yksilöinä, jotka pyrkiessään muodostamaan toimivia ja juuri itselleen sopivia identiteettejä harjoittavat myös vastarintaa, vaikka se ei heidän ensisijainen päämääränsä olisikaan (Paajanen 2014, 15).”

Näiden haastatteluiden lisäksi Suomessa ei tietääkseni ole aiemmin kerätty tietoa nimenomaan muunsukupuolisuudesta. Yleisesti sateenkaarevaa aineistoa kerättiin viimeksi keväällä 2014 Suomalaisen kirjallisuuden seuran kirjoituspyynnöllä ”Sateenkaarinuorena nyt ja ennen.” Keräyksen aineisto on tarkoitus julkistaa tutkijoiden käyttöön vuoden 2014 aikana. Muuallakaan maailmassa tutkimusta ei ole paljoa; tässä mainittakoon Shannon E. Wyssin kartoitus sukupuolihankalien nuorten koulussa kohtaamasta väkivallasta (2004).

Niiltä osin, kuin käsittelen työssäni lakitekstejä, voidaan työni katsoa tulevan lähelle myös ”lakiantropologiaksi” (legal anthropology) kutsuttua väljärajasta tutkimusperinnettä. James M. Donovan (2008, vii) kuvaa lakiantropologiaa tutkimukseksi, jonka tavoitteena on lakitekstien kautta ymmärtää ”niitä yhteiskunnallisia voimia, jotka yleensä toimivat luodakseen ja ylläpitääkseen niitä siteitä, jotka pitävät yhteiskuntaa kasassa henkilökohtaisten etujen tavoittelun vuorovesissä⁷.” Lakitekstejä sukupuolen ja valta-asetelmien näkökulmasta on tutkinut esimerkiksi sukupuolentutkija Anna Moring. Väitöskirjassaan (2013) Moring kuvaa mm. suomalaisen ja ruotsalaisen perhelainsäädännön normittavuutta, kaivaa lakiteksteistä esiin tapoja, joilla normaalia perhettä niissä rakennetaan. Moring toteaa osuvasti, että ”[t]avat, joilla normit ja ihanteet näkyvät sateenkaariperheistä käydyissä keskusteluissa, tekevät näkyviksi asioita, joita ei välttämättä saisi selville tarkastelemalla samoja ilmiöitä heteronormin näkökulmasta (Moring 2013, 12-13).” Translain kriittinen tarkasteluni asettuu samalle jatkumolle Moringin työn kanssa; sukupuolentutkimuksen käsitteistön sijaan kuitenkin hyödynnän minulle tutumpaa uskontotieteen kieltä.

⁷ ”those social forces generally working to create and maintain the ties of cohesion that hold society together against the tidal pull of individual interests”

Aiemman tutkimuksen lisäksi haluan mainita kaksi ei-tieteellistä teosta, joilla on ollut minuun ja tähän työhön paljon vaikutusta, kun tutkimusta aiheesta on vielä kovin vähän. Toinen näistä on uskontotieteilijän ja Seta ry:n entisen puheenjohtajan Tiia Aarnipuun kirjoittama *Trans – sukupuolen muunnelmia* (LIKE 2008). Erilaisia sukupuolijärjestelmiä ja sukupuolen ilmaisemisen tapoja historiassa ja nykykulttuurissa käsittelevä kirja on ollut suureksi avuksi. Joan Nestlen, Clare Howellin ja Riki Wilchinsin toimittama, omaelämäkerrallisia tekstejä sisältävä *GenderQueer: Voices from beyond the sexual binary* (Alyson Books 2002) taas avasi minulle kaksi vuotta sitten ovet sukupuolen moninaiseen maailmaan.

2.4 Tutkimuskysymykset julki!

Aiemmassa tutkimuksessa on siis pohdittu muunsukupuolista kokemusta (Paajanen 2014), transsukupuolisuuden ja yhteisön rakenteen suhdetta (Anttonen 2011), sukupuolieron pyhyyttä (Charpentier 1999; Charpentier 2001) ja sen ilmenemistä institutionaalisessa uskonnossa (Vihlman 2010). Lisäksi on esitetty, että sukupuolijärjestelmällä ja rituaalilla on yhteys (Bornstein 1993; Butler 2006). Näistä tutkimuksista innoittuneena tutkimuskysymykseni onkin seuraava: millaista sukupuoliuskontontoa tuotetaan sukupuoleen liittyvissä siirtymäriiteissä?

Tämän ison kysymyksen jaan kahteen pienempään apukysymykseen. Nämä ovat: mitä siirtymäriittejä sukupuoleen voi liittyä? Ja toisaalta, mitä sellaista kuvaamieni siirtymien tarkastelu riitin näkökulmasta tuo näkyviin, mikä ei ole niissä ilmiselvästi esillä? Ensimmäinen apukysymys on sisällöllinen. Se liittyy aineistooni ja sen mahdollisimman tarkkaan kuvaamiseen. Jälkimmäinen puolestaan on analyttinen ja liittyy tavoitteeseeni tehdä tässä työssä jotain, mitä kutsun feministiseksi rituaalitutkimukseksi. Jos feminismin päävaikutuskeinoja on tehdä yhteiskunnallisia epäkohtia näkyviksi⁸, ja rituaali voi paljastaa jotain siitä järjestelmästä, jonka sisällä se suoritetaan, yhdistelmä voi osoittautua hyvin hedelmälliseksi.

Laitan tutkimuskysymykseni toimintaan neljän aiemmin kuvaamani aineiston osan kohdalla. Jokaiselta analysoinnin kohteena olevalta kertomusryppäältä kysyn samat kysymykset: ensinnäkin perustavanlaatuisimman kysymyksen, eli mistä aineistossa siinä kohdin on kyse, ja miksi se on perusteltua nostaa esiin. Toiseksi, minkälaisista siirtymistä aineistossa on kyse ja miltä ne näyttävät työni teoriataustaa vasten; ja kolmanneksi, mitä tällainen siirtymäriitti kertoo siitä järjestelmästä, jonka puitteissa se tehdään – ja millaisia syitä tai selityksiä tälle voidaan arvella olevan.

⁸ Esimerkiksi Koivunen & Liljeström (1996, 16) toteavat, että ”feministisen teorian perinteeseen on liittynyt pyrkimys luoda uusia analyttisiä käsitteitä, jotka nostaisivat esiin todellisuuden sukupuolittuneisuuden.”

3. Keskeiset käsitteet

3.1 Sukupuoli

Tässä luvussa määrittelen työni keskeiset käsitteet. Niitä ovat sukupuoli, queer, pyhä ja rituaali. Ensimmäinen näistä minun on kuitenkin jätettävä toistaiseksi määrittelemättä ja todettava, että tässä tutkimuksessa tarkoitan sukupuolella sitä, mistä puhutaan, kun puhutaan sukupuolesta. Koska työssäni nimenomaan etsin vastausta kysymykseeni, millaiseksi sukupuoli aineistossani rakentuu, en tässä vaiheessa määrittele sitä tämän enempää. Sukupuolen määrittelyä on lähes koko työni analyysiosia. Tällaista tapaa tehdä tutkimusta on kutsuttu diskursiiviseksi⁹.

3.2 Queer

Englannin sana queer on vanhastaan tarkoittanut outoa, kummallista, ylipäättään sellaisia ”negatiivisia ominaisuuksia, jotka yhdistetään muihin kuin itseen.” Myöhemmin se on tullut tarkoittamaan ensin haukkumasanana ja sitten haltuunotettuna terminä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen ihmisiä, erityisesti homomiehiä. (Sullivan 2003, v.) Queerillä paitsi viitataan myös tietynlaiseen tapaan olla ja elää poikkiteloin valtavirtakulttuurin ja -elämäntavan kanssa. Kuten sukupuolentutkimuksen klassikko J. Halberstam ilmaisee,

[q]ueer uses of time and space develop, at least in part, in opposition to the institutions of family, heterosexuality, and reproduction. They also develop according to other logics of location, movement, and identification. - - queerness [is] an outcome of strange temporalities, imaginative life schedules, and eccentric economic practices - - - queer time - - is also about the potentiality of a life unscripted by the conventions of family, inheritance, and child rearing. - - Queer subcultures produce alternative temporalities by allowing their participants to believe that their futures can be imagined according to logics that lie outside those paradigmatic markers of life experience – namely, birth, marriage, reproduction, and death. (Halberstam 2005, 1-2.)¹⁰

⁹ Diskursiivisesta uskontotieteestä ks. esim. Taira 2013.

¹⁰ ”Tilan ja ajan queerit käyttötavat kehittyvät ainakin osittain vastustamaan sellaisia instituutioita kuin perhe, heteroseksuaalisuus ja lisääntyminen. Ne myös kehittyvät toisenlaisten sijainnin, liikkeen ja itsemäärittelyn lainalaisuuksien mukaan. - - queeriys [on] outojen aikakäsitysten, mielikuvituksekkaiden elämänaikataulujen ja eksentristen taloudellisten käytänteiden tulema - - - queerissa ajassa - - on myös kyse sellaisen elämän mahdollisuuksista, jota perheen, perinnön ja lastenkasvatuksen perinnäistavat eivät edeltä määritä. - - Queerit alakulttuurit tuottavat vaihtoehtoisia aikakäsityksiä sallimalla osallistujilleen uskon siihen, että näiden on mahdollista ajatella tulevaisuutensa muutenkin kuin ajoittuvaksi normatiivisten elämän merkkihetkien mukaan – siis syntymän, avioliiton, lisääntymisen ja kuoleman.” Suom. allekirjoittanut.

Queer-teorialla tarkoitetaan kriittisen tutkimusperinteen osaksi hahmottuvaa, usein vahvasti sukupuolentutkimukseen linkittyvää tieteentekemistä, joka kritisoi sitä, miten tiettyjä tapoja olla tai tietää tuotetaan yhteiskunnassa normaaleiksi. Tämän vuoksi queer-teoria ei rajoitu yksinomaan sukupuolentutkimukseen, vaan sen käyttömahdollisuudet ulottuvat laajemmalle, valta-asetelmien tutkimiseen ja kyseenalaistamiseen yleensä. (Sullivan 2003, vi.)

Queer on paitsi adjektiivi, myös verbi: se on toimintaa, jonka tavoitteena on itsestäänselvyyksien kyseenalaistaminen ja valta-asetelmien horjuttaminen. Suomenkielisessä keskustelussa queeriä on käytetty joku sellaisenaan, tai suomentamalla se esim. pervoksi (mm. Myyrä 2011, 182) tai kummaksi (mm. Moring 2013, 178). Omassa ystäväpiirissäni paljon käytetään myös suoraviivaisen anglistista kvääriä. Näistä itse suosin kummaa, joka nähdäkseni taipuu parhaiten queerin eri käyttöjä vastaaviin muotoihin: esimerkiksi kummastelu, itsestäänselvinä pidettyjen asioiden kyseenalaistaminen, on avain jäykiltä näyttävien rakenteiden muuttamiseen.

Onnistuessaan tutkimukseni on siis queer-tutkimusta paitsi sen yleisemmässä, sukupuolijärjestelmän näkyväksitekemiseen viittaavassa merkityksessä, myös eräänlaisella metatasolla, tutkimuksen kritiikin tutkimusta – sen kokeilemista, mitä tieteellisessä tekstissä saa ja ei saa tehdä, ja niiden valtarakenteiden tarkastelemista, joita esimerkiksi uskontotieteellisen tutkimuksen tekeminen tukee ja uusintaa. Jälkimmäiseen olen kehittänyt yksinkertaisen keinon: kokeilen, mitkä keinot saavat tekstin vaikuttamaan uskottavammalta tai vähemmän uskottavalta. Kun osun ilmaisulliseen tai muotoseikkaan, joka tuntuu tekevän tekstistäni vähemmän ammattimaista, olen hyvin lähellä jonkin tiedemaailman valtarakenteen tiedostamista.

Valmiissa tekstissä pyrin kuitenkin helppolukaiseen yleiskieleen, sillä olen valitettavan tietoinen siitä, että tekstin muotoseikat voivat vaikuttaa siihen, kuinka uskottavana lukija tekstiä pitää. Koska työni paikantuu jo valmiiksi uskontotieteen marginaaleihin, tarvitsen sille kaiken mahdollisen uskottavuuden. Tiedeyhteisön valtarakenteiden tutkiminen, jota tutkimusprosessissa olen omaksi hyödykseni harrastanut, on raportoinnin osalta jätettävä myöhempään tutkimukseen.

3.3 Pyhä

Koska pyhällä on monia merkityksiä niin arkikielessä kuin erilaisissa uskontotieteellisissä ja teologisissa tutkimussuunnissa, on syytä määritellä erityisen tarkkaan, kuinka sitä tässä tutkimuksessa käytän. Joissakin tutkimus- ja useissa uskontoperinteissä on ajateltu, että pyhä on jotain itsessään olemassaolevaa, jonka esimerkiksi palvonnan osoittaminen tuo näkyviin¹¹. Liityn pyhän käsitteen määrittelyssä uskontososiologiseen tutkimusperinteeseen, jossa pyhän ajatellaan olevan ihmisyyhteisöissä syntyvä kulttuurinen raja. Yhteistä näille kahdelle näkökulmalle on käsitys siitä, että pyhä on jotain, joka on ihan erilaista kuin sen vastakohta maallinen eli profaani. Uskontososiologisesta näkökulmasta katsottuna juuri ero, ei niinkään olemus, on se, joka tekee pyhän (Anttonen 2012, 141).

Uskontotieteen professorin Veikko Anttonen mukaan pyhä tarkoittaa asioita, jotka ovat niin tärkeitä, että niiden on säilyttävä ”koskemattomina ja loukkaamattomina.” Pyhä on rajanveto, jota käytetään suojelemaan yhteisön järjestyksen kannalta olennaisia arvoja ”kulumiselta, ulkopuolisilta hyökkäyksiltä ja väliintuloilta.” Pyhät asiat ovat sellaisia, joihin ”kiteytyvät ihmisten tunteet ja asenteet”; ne symboloivat yhteisölle tärkeitä arvoja ja asenteita, joita pyhän suojelemisen ajatellaan suojelevan. (Anttonen 2012, 121-122)

Pyhää suojelemalla suojellaan siis yhteiskunnan järjestystä. Tätä havainnollistaa ajatus vastakohtaparista ja sitä halkovasta rajasta. Rajan molemmilla puolilla on ”normaali tila”, kun raja itse puolestaan on ”epänormaali” ja ”monitulkintainen”. Selvärajaus tekee maailmasta ymmärrettävän ja luo turvallisuudentunnetta, monitulkintaisuus puolestaan hankaloittaa maailman jäsentämistä ja aiheuttaa turvattomuutta. Tämän vuoksi rajoja horjuttavia, monitulkintaisia ilmiöitä voidaan vastustaa yhteiskunnan turvallisuuden säilyttämiseksi. (Charpentier 1999, 45-46.)

Sari Charpentier on käyttänyt tätä pyhän määrittelyä ja ottanut käyttöön pyhän sukupuolieron käsitteen. Charpentier toteaa, että ”jotta 'miehet' ja 'naiset' voidaan käsittää eri kategorioiksi, täytyy olla raja, sukupuoliero, joka erottaa nämä kategoriat toisistaan. Ei voida puhua miehistä ilman että samalla oletetaan sukupuolieron ja naisen olemassaolo. (Charpentier 1999, 47.)” Sukupuolieroon kuuluu, että tietyt ominaisuudet ja tekemiset ovat ainoastaan tietyn sukupuolen ominaisuuksia ja tekemisiä – ja kääntäen, että vain sellaiset

¹¹ Esimerkiksi uskontofenomenologi Mircea Eliaden mukaan ”ihminen saa tietoa pyhästä, koska se ilmenee”, koska se osoittaa olevansa jotain täysin maallisesta poikkeavaa (Eliade 2003, 33).”

henkilöt, jotka ovat tietynlaisia ja toimivat tietyllä tavalla, kuuluvat tiettyyn sukupuoleen.

Järjestelmän säilymisen kannalta on siis tärkeää, että kulttuurisen rajan eri puolilla olevat kategoriat eivät sekoitu tai saa toistensa piirteitä. Tällaiset rajanylitykset ovat ”turvallisista” vain tiettyjen rituaalien, esimerkiksi avioliittoseremonian yhteydessä. Minkälaiset rajanylitykset tahansa eivät kuitenkaan ole turvallisia edes rituaalissa; vääränlaisen rajanylityksen (Charpentierin aineistossa samaa juridista sukupuolta olevien henkilöiden parisuhteen rekisteröimisen) salliminen näyttäytyy sukupuoliuskon kannattajille loukkauksena järjestelmää vastaan, joten sitä pitää välttää kaikin keinoin. (Charpentier 1999, 45-46.)

Kristillinen kielenkäyttö on vain yksi niistä tavoista, joilla pyhää sukupuolieroa aineistossa perustellaan. Virallinen uskonto ja sukupuoliusko siis voivat kohdata, mutta ne eivät ole sama asia. Pyhä ei ole virallisen uskonnon omaa; voitaisiin siis puhua uskonnottomasta, sekulaarista pyhästä.

3.4 Rituaali ja siirtymäriitti

Jos pyhä sukupuoliero on sukupuolijärjestelmän taustalla, itse järjestelmää ja näin ollen myös sukupuolieroa uusinnetaan erilaisilla rituaaleilla. Tutkimuksessani käsittelen siirtymäriittejä, joiden esimerkiksi käyttämäni siirtymäriittiteorian kehittäjä Arnold van Gennep on todennut olevan mukana ”jokaisessa paikassa, tilassa, sosiaalisessa asemassa ja iässä tapahtuvassa muutoksessa (ks. Turner 2007, 106)”. Anttonen (2012, 126) toteaa saman hiukan toisesta näkökulmasta, nimittäin, että ”yksilöiden sosiaalisessa asemassa tapahtuvien muutosten ritualisointi on kulttuurinen vakio.” Toisin sanoen muutos ei välttämättä itsessään ole rituaali, mutta yhteisön järjestyksen säilymisen kannalta on tärkeää, että ritualisoidaan, tehdään rituaaliksi. Statusmuutoksen tutkiminen rituaalina on siis varsin perusteltua.

Van Gennepin työtä jatkaneen rituaalitutkimuksen klassikon Victor Turnerin mukaan kaikki siirtymäriitit

jakautuvat kolmeen vaiheeseen: erottamiseen, välitilaan - - ja takaisin liittämiseen. Ensimmäisen vaiheen eli erottamisen symboliikka viittaa yksilön tai ryhmän irrottamiseen joko vanhasta paikastaan yhteiskunnan sosiaalisessa rakenteesta, tietyistä kulttuurisista olosuhteista (eli tilasta) tai molemmista. Keskimmäisen, ”liminaalisen¹²” vaiheen vaiheen aikana

¹² Sana ”liminaalinen” tulee latinan sanasta limen, joka tarkoittaa kynnystä. Välitilassa oleva rituaalin osallistuja siis ikään kuin seisoo kynnyksellä kahden tilan välissä. Liminaalisuuden tunnusmerkki on muutoin vallitsevan järjestyksen puuttuminen ja yksilöiden ominaispiirteiden lähes täydellinen

rituaalisubjektin ominaisuudet muuttuvat moniselitteisiksi; hän kulkee sellaisen kulttuurisen alueen läpi, jota määrittävät vain harvat, jos mitkään, edellisen tai tulevan tilan ominaispiirteistä. Kolmannessa eli takaisin liittämisen vaiheessa siirtyminen viedään päätepisteeseensä. Rituaalisubjekti - - päättyy jälleen suhteelliseen vakaaseen tilaan, johon kuuluu joukko selkeästi määriteltyjä, rakenteellisia oikeuksia ja velvollisuuksia muita yhteiskunnan jäseniä kohtaan. Hänen odotetaan käyttäytyvän niiden vakiintuneiden normien ja eettisten sääntöjen mukaisesti, jotka kuuluvat tiettyjen asemien haltijoille tällaisten asemien järjestelmässä. (Turner 2007, 106-107.)

Käytän tutkimuksessani tätä kolmivaiheista siirtymäriitin kehikkoa niin aineiston analysointiin kuin siitä puuttuvien palasten rekonstruoimiseen. Malli toimii siis paitsi järjestämisen, myös valistuneiden arvausten tekemisen välineenä. Jos jossain siirtymässä ei näykään heti kaikkia rituaalin vaiheita, teorian avulla voi arvailla, mitä ne voisivat olla. Esimerkiksi Émile Durkheimin (1980, 277) mukaan siirtyminen vanhasta statuksesta uuteen ei ole mahdollista, ellei siirtyjä ensin luovu kaikesta, mikä on yhdistänyt vanhaan. Tarkastelemalla toisin sanoen sitä, mistä luovutaan, voidaan saada selville ainakin jotakin siitä, mikä kyseiseen kategoriaan olennaisimmin kuuluu. Näin siis näkyvän aineiston ja teorian yhteispelillä voidaan kurkottaa kohti näkymättömissä olevaa aineistojen taustaolettelua. Nämä oletukset tietenkin pysyvät oletuksina, mutta ne myös antavat inspiraatiota tulevalle tutkimukselle, joka voi ryhtyä koettelemaan niitä.

Sen lisäksi, että van Gennepin ja Turnerin luoma rituaalinen teoriakehikko toimii edellä mainituilla tavoilla, se on minulle myös keino vastata varsinaiseen tutkimuskysymykseeni. Rituaali ja järjestelmä liittyvät yhteen niin Turnerin, Anttosen, Charpentierin kuin Émile Durkheiminkin työssä. Rituaali tapahtuu järjestelmän puitteissa ja kuvastaa sitä. Turnerin mukaan sellaiset muuten näkymättömät yhteiskuntaa koossa pitävät järjestelmät, jotka ”jäsentyvät hierarkioiksi tai vastakohtapareiksi”, tulevat rituaalissa hetkellisesti näkyviin kaiken järjestyksen sulaessa liminaalisuuteen (Turner 2007, 108-109). Toisin sanoen tutkimalla siirtymäriitin näkyviä osia (erottamista ja liittämistä, sekä liminaalisuutta niiden välissä) voidaan kaivaa esiin myös näkymättömät, ja näiden mukana rituaalin taustalla oleva yhteiskuntarakenne, järjestelmä.

Järjestelmä tulee siirtymäriiteissä näkyviin eriasteisesti eri tilanteissa. Helpointa se on nähdä, kun tiedetään aineiston perusteella, mistä rituaalisissa erotaan ja mihin on tarkoitus liittyä – mielellään myös, mikä on se asia, jonka välivaiheessa täytyy korvautua jollakin muulla. Tällainen on esimerkiksi ensimmäisessä analyysiluvussa käsiteltävä juridinen transprosessi, jossa erotaan syntymäsukupuolesta ja liitytään omaan.

poispyyhykiminen. (Turner 2007, 106-110.)

Mitä enemmän palasia aineisto rituaalista sisältää, sen helpompaa työ on. Jos taas tiedossa on vain jokin palanen, analyysi on paitsi tulkintaa, myös eräänlaista rekonstruoinnista, puuttuvien osien etsimistä palapeliin, jonka muodostamasta kuvasta ei vielä voi tietää. Esimerkiksi toisen analyysiluvun aihe, ulostulo itselle, on tällainen. Tiedämme, että kyseessä on prosessi, jossa liitytään uuteen tapaan identifioitua, ehkä jopa nähdä maailma. Ja koska jokainen muutos on tulkittavissa rituaaliksi, voidaan perustellusti etsiä erottamista ja välitilaa. Ja niin tulee tehdäkin: ilman kokonaiskuvaa ei kontekstualisointia voi tehdä. Teoria toimii siis sekä rekonstruoivana että kontekstualisoivana työkaluna: se on metodi, jolla palapeliä rakennetaan vaikka reunapalat olisivat hukassa, ja se on aiempien tutkijoiden aloittama palapeli, johon oman aineiston yksittäisiä paloja voi liittää, niin että sekä yksittäiset palat että kokonaisuus tulevat selkeämmin ymmärrettäviksi.

4. Aineistosta

4.1 Kuinka hankin aineistoni?

Kun julkaisin tutkimushaastattelukutsun Kumman verkoston Facebook-ryhmässä, en ajatellut, että kysymys aineiston rajaamisesta tulisi ajankohtaiseksi. Saisin muutaman päivän kuluessa pari viestiä mahdollisesti kiinnostuneilta ihmisiltä, ja ennen pitkää pitäisi ruveta huhuilemaan, eikö enempää väkeä pääsisi mukaan. Aineistoni olisi se, mitä saisin kasaan. Vaan kuinkas sitten kävikään?

Muutaman tunnin kuluessa haastattelukutsun julkaisemisesta minulla oli jo viisi haastateltavaa. Olin tosiaan yllättynyt siitä kiinnostuksen määrästä, mitä tutkimuspyyntöni osakseen sai! Nyt täytyikin tosiaan miettiä, kuinka rajaisin haastateltavani. Päädyin käytännöllisimpään ratkaisuun ja päätin haastatella kaikkia ilmoittautuneita, joiden kanssa pääsisin tekemään haastattelun fyysisesti samassa tilassa. Käytännössä tämä tarkoitti pääkaupunkiseudulla ja Tampereella asuvia tai vierailevia, suomeksi tai englanniksi kommunikoivia ihmisiä. Haastatteluja kertyi kahdeksan, ja pituudeltaan ne olivat 36-76 -minuuttisia.

Haastatteluaineiston lisäksi päädyin melkein pä vahingossa käyttämään aineistona myös joukkoa sukupuoleen liittyviä laki- ja asetustekstejä. Translaki ja -asetus sekä lait avioliitosta ja rekisteröidystä parisuhteesta toimivat alkuun taustoittavana materiaalina työlleni, mutta vähitellen aloin tajuta, että niissä samalla tavalla kun haastatteluissa voidaan nähdä rituaaliseen siirtymään viittaavia piirteitä – tosin velvoittavassa, normatiivisessa muodossa, kun haastatteluaineiston sisältö on pikemminkin deskriptiivistä, kuvailevaa.

4.2 Keitä haastattelin?

Shannon E. Wyssin (2004, 713-715) esimerkin mukaisesti käytän haastateltavista niitä sukupuolisanoja, joita he itse haastatteluissa käyttävät itsestään. Jotkut haastateltavista eivät viitanneet itseensä millään sukupuolisanoilla. Tällöin en käytä heistä puhuessani mitään sukupuolisanoja. Työssäni näkyy muutenkin kielenkäyttöni, josta olen riisunut pois niin paljon sukupuolittavaa muotoilua kuin mahdollista. Samasta syystä pyysin

haastateltavia valitsemaan itselleen peitenimet tätä tutkimusta varten. Kun nimi on suomalaisessa kulttuurissa ja esimerkiksi lainsäädännössä¹³ niin voimakkaan sukupuolitettu asia, kuinka voisin päättää toisen ihmisen puolesta nimen, jolla tätä kutsun? Enhän voi tietää, miten tämä kokee paitsi oman sukupuolensa, myös erilaiset nimet ja niiden sukupuolittuneisuuden.

Nimet, jotka haastateltavat valitsivat itselleen, ovat Esa, Ila, Kuutti, Marras, Milo, Niki, Toivo ja Uinu. Seuraavassa taulukossa on heistä joitakin taustatietoja. Peitenimien lisäksi suojelen haastateltavien henkilöllisyyden pysymistä salassa ilmoittamalla tarkkojen ikien sijaan ikähaarukat (19-24 ja 25-30), ja asuinkunnan sijaan laajemman alueen (pääkaupunkiseutu ja Pirkanmaa).

Nimi	Sukupuolisanat	Ikä haastattelu- hetkellä	Asuinpaikka	Syntymässä määriteltä sukupuoli
Esa	Genderqueer	19-24	Pääkaupunkis.	M
Ila	Muunsukupuolinen	25-30	Pääkaupunkis.	N
Kuutti		25-30	Pääkaupunkis.	N
Marras		25-30	Pääkaupunkis.	N
Milo	Queer	25-30	Pirkanmaa	N
Niki	Muunsukupuolinen	25-30	Pääkaupunkis.	N
Toivo	Androgyyni mies	19-24	Pääkaupunkis.	N
Uinu	Genderqueer, androgyyni	19-24	Pääkaupunkis.	N

4.3 Mitä haastatteluissa tehtiin?

Haastattelut tehtiin pääosin Helsingissä, pääosin suomeksi, ja pääosin joulukuussa 2013. Miloa haastattelin Tampereella, Esaa englanniksi, Miloa, Esaa ja Ilaa tammikuussa 2014. Kolme haastatteluista tehtiin haastateltavien kodeissa, kaksi minun kotonani ja loput kolme yliopiston pääkirjaston betoninkaikuisessa ryhmätyötilassa. Suurimmassa osassa haastatteluja minä ja haastateltava olimme paikalla kahdestaan; yhdessä haastattelussa läsnä oli myös haastateltavan kämppeiksiä ja yhdessä haastateltavan koira, jota hiukan pelkäsin. Kodeissa tehdyissä haastatteluissa oli tarjolla minun tuomiani tai haastateltavien

¹³ Nimilain 32 b § 2 momentin mukaan ei voida hyväksyä ”pojalle naisennimeä eikä tytölle miehennimeä.”

tekemiä herkkuja ja teetä. Yliopistolla tehtyihin haastatteluihin ostin kahvia, teetä ja pillimehua Kaisaniemen metroaseman R-kioskilta.

Valitsin aineistonkeruumenetelmäksi teemahaastattelun, jota käytetään usein, kun halutaan tietoa vähän tutkituista ilmiöistä (Hirsjärvi & Hurme 2001, 45). Ajattelin, että melko vapaamuotoinen haastattelutilanne antaa haastateltavalle helpoimmin mahdollisuuden kertoa, mikä hänelle aiheessa on tärkeää, jolloin haastattelijan rooli ei muodostu yhtä ohjailevaksi kuin esimerkiksi hyvin strukturoidussa haastattelussa. ”Vapaamuotoinen teemahaastattelu” antoi haastattelutilanteelle mahdollisuuden kehittyä hyvin spontaanisti, jolloin esiin nousi teemoja ja näkökulmia, joita en itse olisi tullut ajatelleeksikaan. Joidenkin teemojen nostaminen haastattelun rungoksi oli nähdäkseni kuitenkin mielekästä, jotta jonkinlainen vertailtavuus haastattelujen välillä olisi mahdollista.

Käytin haastattelurunkona seitsemän kohdan kysymyslistaa, joka haastattelujen ohjaamana täydentyi pian yhdeksänkohtaiseksi (Liite 2). Kysymykset toimivat tarkistuslistana siltä varalta, että jokin kohta olisi unohtua, eikä kysymysjärjestyksellä ollut väliä. Annoin haastattelujen kulkea siihen suuntaan, johon ne olivat mennäkseni, joten peruskysymysten lisäksi esiin tuli paljon muutakin. Esimerkiksi Kuutin haastattelun alkukimmokkeena toimi vasta nähty elokuva.

EIP: Kertoisitko ihan aluksi itsestäsi¹⁴.

Kuutti: Minusta? [Nauraa.]

EIP: Sinusta. [Nauraa]

Kuutti: No, mä olen semmoinen sukupuoleltani tosi epämääräinen ihminen. - - Oon [opiskelija] ja kaikkea tällaista hienoa, mutta sukupuoli-identiteetti on ollut hallitseva osa itsen pohdintaa muutamana vuotena... Se on vienyt hirveästi aikaa. Se on todellakin semmoinen ikään kuin hallitseva osa nykyään... Ja sitten mä olen tällainen – ehkä jotain siltä väliltä [nauraa] - -. Nyt tuli mieleen heti assosiaatiot siihen [Riikka Kaihovaaran 2013 ohjaamaan, haastattelun aikaan vasta ilmestyneeseen] leffaan [Jotain siltä väliltä].

EIP: Niin, totta joo!

¹⁴ Muutama sana sitaattien kirjoitusasusta. Olen muokannut sitaatit mahdollisimman lähelle helposti luettavaa yleiskieltä poistamalla täytesanoja, kuten ”niinku”, ”silleen”, ”sit” ja ”et”. Myös sanojen kirjoitusmuotoja olen muokannut niin, että ne ovat helpommin luettavia (esim. ”Kertositsä iha aluks ittestäs” → ”Kertoisitko ihan aluksi itsestäsi”). Jos muokkaaminen olisi vienyt tekstiä liian jäykkään suuntaan, olen säilyttänyt tekstissä puhekielisiä muotoja (esim. mä, oon). Lauseiden rakennetta en ole muokannut, joten ne ovat tyyliltään kirjoitettua puhekieltä. Esimerkiksi olla-verbin käyttö merkityksessä sanoa on tekstissä ennallaan. [Hakasulkeisiin] on merkitty lauseen ymmärrettävyyden kannalta olennaisia, puuttuvia sanoja. [Kursiivilla ja hakasulkeisiin] on merkitty esimerkiksi erityispuhetapoja, minun tekemiäni huomautuksia sekä anonymisoituja asioita. Tekstissä ”- -” tarkoittaa, että olen jättänyt ko. välistä pois sanoja. ”...” taas tarkoittaa pidempää taukoa puheessa. Esan sitaatit ovat hänen itsensä omasta pyynnöstään muokkaamia.

Kuutti: Jossa se [dokumentin päähenkilö] pohtii tuota - -.

EIP: Totta. Voi vitsi, mä en ole käynyt katsomassa sitä vielä.

Kuutti: Se oli mainio - - [fiilistelee elokuvaa].

Useimmat haastattelutilanteet kulkivat niin, että minun roolini oli ensisijaisesti esittää pääkysymyksiä ja niille tarkennuksia. Toisinaan taas tilanne muistutti enemmän vapaata keskustelua ilman tutkija-informantti -suhteen luomaa kehystä. Esimerkiksi ylläoleva katkelma Kuutin haastattelusta johti yhteiseen pohdintaamme siitä, miten transkysymyksiä käsitellään mediassa. En siis haastatteluissa pitäydy aina selkeässä haastattelijan roolissa, vaan annan myös oman kokemuksen välittyä haastateltavalle. Useimmiten tällaiset tilanteet rakentuvat jonkin jaetun kokemuksen tai mielipiteen ympärille, ja minä ja haastateltava ikään kuin täydennämme toistemme sanomisia. Tällaisten kohtien analysointi vaatii erityistä tarkkuutta, jotten sekoittaisi omia ja haastateltavan käsityksiä toisiinsa.

Marras: Tavallaan se on ollut myös vain niin normaalia ikään kuin mun lähipiirissä, että mä en ole erikseen edes ajatellut että tässä olisi joku transjuttu. Kaikki olivat vähän sillä tavalla että ne muut ovat kummallisia kun elävät sen kahtiajaon mukaan.

EIP: Joo, sitä juuri mietin, että sä olet jotenkin kasvanut (Marras: kuplassa? [nauraa]) niin tavallaan oot elänyt sellaisessa maailmassa jossa voi olla sukupuoli-hankala (Marras: mm). Koska, itseäni kun mietin, niin tavallaan seksuaalivähemmistöt on aina olleet silleen, luonnollinen ja luonteva asia, (Marras: mm) mutta jossain vaiheessa kun rupesin itse miettimään että mikä saakurin sukupuoli (Marras: mm) ja sitten tavallaan vasta että hei, tosiaan, tämäkin on mahdollista. Ja ei tarvitsekaan (Marras: joo, joo nimenomaan). Mutta joo, mahtavaa että sulla on ollut tuollainen tilaisuus että sulla on kuitenkin ollut (Marras: joo) tosi paljon tota [tukea].

Marras: Joo, muutenhan se paine olisi varmaan ollut ihan sietämätön, (EIP: joo) tavallaan niiden mielenterveysjuttujen lisäksi (EIP: niin joo). Se on toisaalta mahdollistanut sen että se ei ole ahdistanut kohtuuttomasti.

Haastatteluissa rakentuva tieto on tilannekohtaista, henkilökohtaista, ei-yleistä. Se syntyy vuorovaikutuksessa minun ja haastateltavan (ja muiden paikallaolijoiden) välillä. Se olisi erilaista, jos mikä tahansa olosuhde olisi toinen: jos olisimme tavanneet useammin; jos haastateltava olisi eri tuulella; jos viereisen ryhmätyötilan oikeustieteilijät eivät mekastaisi niin, että tulemme tietoiseksi kaiken sanomamme mahdollisesta kantautumisesta muiden korviin. Kaikkia muuttujia ei ole mahdollista tässä yhteydessä edes mainita. Yksi tärkeimpiä aineiston rakentumiseen vaikuttavia tekijöitä lienee aiemmin kuvattu oma asemoitumiseni suhteessa tutkimusaiheeseen.

4.4 Lähdekritiikistä ja tutkimuksen yleistettävyydestä

Kumma verkosto -niminen Facebook-ryhmä, jossa haastattelupyynnön julkaisin, on aktivismiorientoitunut ryhmä, jonka ”tarkoituksena on suunnitella, toteuttaa ja tukea voimaannuttavaa yhdessä toimimista hallitsevan sukupuolijärjestelmän kyseenalaistamiseksi ja horjuttamiseksi.¹⁵” Päätökseni julkaista haastattelupyyntö vain yhdessä Facebook-ryhmässä vaikuttaa voimakkaasti aineiston rajautumiseen¹⁶. Arvioisinkin, että useimmat haastateltavani kuuluvat ainakin seuraaviin ryhmiin: 1) käyttää Internetiä 2) käyttää Facebookia 3) on kiinnostunut sukupuoliaktivismista 4) kuuluu Kumma verkosto -ryhmään 5) osaa ja haluaa puhua sukupuolikokemuksestaan. Tai vaihtoehtoisesti: on ulkona ihmisille jotka voivat ehdottaa haastatteluun tulemistä kuultuaan siitä esimerkiksi Facebookissa.

Lisäksi seitsemän kahdeksasta haastateltavasta on syntymässä naispuoliseksi määriteltäjä, ja transprosessissa olevista/olleista heitä on viisi viidestä; seitsemän kahdeksasta on syntynyt Suomessa ja puhuu suomea äidinkielenään; kaikki kahdeksan haastateltavaa näyttäytyvät allekirjoittaneelle valkoihoisina. Toimintakykyä tai vammattomuutta en voi haastatteluiden perusteella päätellä; yksi haastateltavista mainitsee olevansa mielenterveyskuntoutuja. Englantia äidinkielenään puhuva, Yhdyvalloissa kasvanut 6 identifioituu Suomessa myös ulkomaalaiseksi (foreigner). Laajemman aineiston käyttö olisi saattanut mahdollistaa esimerkiksi sen pohtimisen, kuinka syntymässä määriteltäjä sukupuoli ja kokemuksen kehittyminen mahdollisesti ovat yhteydessä. Yllä mainitsemani jakauman vuoksi en tarkastele aineistoani tästä näkökulmasta.

4.5 Miten analysoin aineistoani?

Analysoin aineistoni käyttäen hyväksi keskeisten käsitteiden ja tutkimuskysymyksen pohjalta rakennettua yksinkertaista sisällönanalyysia. Ensimmäinen analyysivaihe oli syvällinen aineistoon tutustuminen, joka alkoi jo haastatteluja litteroidessani ja jatkui niin

¹⁵ Kumman verkoston FB-sivun osoite on <https://www.facebook.com/groups/526069504104676/> . Sitaatti on kohdasta ”Ryhmän toiminnasta”.

¹⁶ En toki tiedä, mihin muualle haastattelupyyntö on ryhmästä levinnyt. Yksi haastateltava kertoi kuulleensa siitä kämppikseltään, toinen oli nähnyt sen kaverinsa Facebook-syötteessä. Muut eivät maininneet, enkä tullut kysyneeksi.

pitkään, että koin tuntevani aineiston läpikotaisin. Toinen analyysivaihe oli aineiston ja teorian ristivalottaminen toisillaan: tässä vaiheessa ”teoriani” muodosti edellä kuvattu Victor Turnerin kuvaus kolmiosaisesta siirtymäriitin kaavasta. Turnerin mallin avulla kokeilin, missä kohdin aineistoa olisi mahdollista puhua siirtymästä tai jostakin sen osasta. Näin aineistosta rajautui pois, taustoittavaksi materiaaliksi, esim. täydellisen maailman toiveet. Jotkut aiheet, esimerkiksi omien sanojen löytyminen ja muille ihmisille ulostuleminen, näyttäytyivät nyt uudessa valossa.

Jaettuani aineiston siirtymästä kertoviin teksteihin ja muihin jaoin edelliset niiden sisällön mukaan kolmeen ryhmään: ulostulo itselle, ulostulo muille, ja transprosessi. Kuten edelle kerroin, samalla tajusin, että aiemmin taustamateriaaliksi hankkimani transprosessiin liittyvä virallinen tekstimateriaali kertoi myös omalla tavallaan siirtymästä – ja vieläpä hyvin erilaisesta kuin ne, joita haastatteluissa oli. Kolmen haastatteluista nousevan teeman rinnalle nostin siis lakiteksteistä, kannatotoista ja julkilausumista koostuvan translaainsäädäntökokonaisuuden. Tällä tavoin raja aineiston ja kirjallisuuden välillä alkoi hämärtyä.

Kun olin teemoitellut aineiston siirtymäkertomukset edellä kuvaamiini ryhmiin, kävin vielä koko aineiston läpi niiden näkökulmasta. Tarkoitukseni oli selvittää, olisiko muita vastaavia kategorioita löydettävissä, ja oliko jaotteluni työni kannaltaärkevin mahdollinen vaihtoehto. Totesin, että kolme haastatteluaineistosta muodostamaani ryhmää olivat ainoat, jotka toistuvat aineistossa laajasti. Valitsin siis analysoitaviksi sellaiset siirtymät, joista useimmilla haastatteluilla oli kerrottavaa – lähes kaikilla omakohtaista, kaikilla ainakin toisen käden tietoa¹⁷.

Pian alkavassa analyysitekstissä aineisto ja teoria leikkaavat toisiaan niin, että kumpaankin mahdollisesti saadaan jonkinlaista valaistusta. Teorian avulla aineistosta voidaan tehdä sellaisia havaintoja ja tulkintoja, jotka pelkällä aineiston lukemisella voisivat jäädä näkymättömiin. Aineisto taas koettelee teoriaa ja haastaa sitä uusiin sovellusmuotoihin.

¹⁷ Analyysitekstin ja haastattelusitaattien suhde osoittautui kirjoittamisvaiheessa ongelmalliseksi. Kuinka nostaa valmiiseen tekstiin sellaiset sitaatit, jotka parhaiten ilmentävät kyseessä olevaa ilmiötä ilman, että harvasanaisemmat haastateltavat jäävät työssäni aliedustetuiksi? Sellaisissa tutkimuksissa, joissa itse olen ollut haastateltavana, omien sitaattien lukeminen valmiista työstä on ollut minulle usein hyvinkin mieluista. Tasapuolisuuden ja havainnollistavuuden suhde on ollut minulle hankala maasto kulkea; valmiissa versiossa kultakin haastateltavalta on 3-5 suoraa lainausta.

5. Transprosessi ja valtavirtasukupuoliuskonto

5.1 Translaista ja -asetuksesta

Tässä alaluvussa esittelen lyhyesti suomalaista translainsäädäntöä, jossa säädetään niistä toimenpiteistä ja olosuhteista, joissa henkilön juridinen sukupuoli voidaan muuttaa toiseksi, kuin se syntymässä on määritelty. Translaki ja sen perustelut taustoittavat seuraavissa analyysiluvuissa käsiteltäviä sukupuoliuskonnon siirtymäriittejä. Sen lisäksi niissä itsessäänkin kuvataan ja rakennetaan sukupuoliuskontoa. Tähän palaan myöhemmin tässä luvussa.

Vuonna 2002 voimaan tullut translaki, ”Laki transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta” (563/2002; jatkossa Translaki), antaa yleiset puitteet, joiden mukaan sukupuolenkorjausprosessia järjestävien tahojen on toimittava. Laki säädettiin yhtenäistämään transihmisten hoitoon liittyviä käytäntöjä, jotka ennen lain voimaantuloa olivat vaihdelleet laajalti¹⁸. Lain säätämisellä pyrittiin turvaamaan hoitoon hakeutuvien oikeusturva ja tasapuolinen kohtelu. Lain yleisiä ohjeita on täydennetty asetuksella: transprosessin kulkua ja sen toteuttamistapoja kuvataan Sosiaali- ja terveysministeriön asetuksessa 1053/2002.

Translain lääketieteellistä hoitoa voimakkaimmin ohjaava kohta on sen §1, jonka mukaan

[h]enkilö vahvistetaan kuuluvaksi vastakkaiseen sukupuoleen kuin mihin hänet on väestötietolaissa (507/1993) tarkoitettuun väestötietojärjestelmään merkitty, jos hän: 1) esittää lääketieteellisen selvityksen siitä, että hän pysyvästi kokee kuuluvansa vastakkaiseen sukupuoleen ja että hän elää tämän mukaisessa sukupuoliroolissa sekä siitä, että hänet on steriloitu tai että hän muusta syystä on lisääntymiskyvytön - -. (Translaki 1§.)

Nykyisen translain sisältämä vaatimus lisääntymiskyvyttömyydestä eli sterilointipakko on viime vuosina herättänyt keskustelua niin ihmisoikeusjärjestöissä, eduskunnassa kuin EU:ssakin. Nykyistä lakia on sitä säädettäessä perusteltu toteamalla, että ”muussa tapauksessa saattaisi syntyä tilanteita, joissa henkilö, jonka sukupuoli on vahvistettu naiseksi, siittäisi lapsen tai henkilö, jonka sukupuoli on vahvistettu mieheksi, tulisi raskaaksi.” (Sosiaali- ja terveysministeriö 2013a, 1.) Sterilointipakkoa on kritisoitu Suomen perustuslain ja kansainvälisten ihmisoikeussopimusten vastaisena. Esimerkiksi

¹⁸ Vuoden 2002 translakia edeltäneestä tilanteesta ks. Hermanson 2002.

YK:n kidutuksen vastainen erityisraportoiija Juan E. Méndez on todennut pakkosteriloinnin olevan ”väkivaltainen teko, sosiaalisen vallankäytön muoto (Méndez 2013, 11)” ja laskettavissa kidutukseksi. Tuorein kannanotto pakkosteriloinnin poistamiseksi on mm. WHO:n ja UNICEFin toukokuussa 2014 julkaistu raportti ”Eliminating forced, coercive and otherwise involuntary sterilization (WHO 2014).” Pakkosterilointi ei siis ole vain pienen piirin huolenaihe; kuten Méndez toteaa,

medical treatments of an - - irreversible nature, when lacking a therapeutic purpose, may constitute torture or ill-treatment when enforced or administered without the free and informed consent of the person concerned. This is particularly the case when - - performed on patients from marginalized groups. - - The Special Rapporteur calls upon all States to repeal any law allowing - - involuntary sterilization. (Méndez 2013, 7, 23.)

Translain saaman kritiikin johdosta sosiaali- ja terveysministeriöön perustettiin syksyllä 2013 vuoden ajaksi työryhmä valmistelemaan lain uudistusta. (Sosiaali- ja terveysministeriö 2013b, 1.) Sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuuteen keskittyvien ihmisoikeusjärjestöjen Trasek ry:n ja Seta ry:n mukaan työryhmän työtä on kuitenkin lykätty keskeyttämällä sen työ kevään 2014 ajaksi. Järjestöissä on arveltu, että lain uudistaminen lykkääntyy vuonna 2015 työnsä aloittavan eduskunnan tehtäväksi (Trasek 2014b). Vielä kesäkuussa 2014 työryhmän jatkoaikataulusta ei ollut tuoretta tietoa.

Nykylainsäädännön pysyessä voimassa myös nykyiset hoitokäytännöt säilynevät toistaiseksi ennallaan. Seuraavassa luvussa tarkastelen sukupuolenkorjausprosessin voimassa olevia käytäntöjä.

5.2 Suomalainen transprosessi paperilla

Translakia täydentävän asetuksen mukaisesti Suomessa on vuodesta 2002 toiminut kaksi sukupuoli-identiteetin tutkimuspoliklinikkaa eli arkikielessä transpolia, joissa lääketieteellinen sukupuolenkorjausprosessi eli transprosessi on mahdollista käydä. Transpolit sijaitsevat Helsingissä ja Tampereella. Hoitoon hakeutuva transsukupuolinen henkilö ohjataan jompaankumpaan näistä. (Huuska 2011, 242; Sosiaali- ja terveysministeriö 2013a, 1; STM 1053/2002, §2.)

Transprosessiin hakeudutaan lähetteellä, jonka kirjoittaa lääkäri esimerkiksi terveyskeskuksessa (Trasek 2014a). Lähetteen saamisen jälkeen alkaa tutkimusjakso, johon

kuuluu tapaamisia ”transseksuaalisuuden tutkimukseen ja hoitoon perehtyneen moniammatillisen työryhmän (STM 1053/2002, §3)” jäsenten, esimerkiksi sairaanhoitajan, lääkärin, sosiaalityöntekijän, psykologin ja gynekologin kanssa (TAYS 2013). Tutkimusjakson tarkkaa kulkua ei ole määrätty asetuksessa, jossa siihen viitataan yleisesti ”transseksuaalisuuden diagnosointina (STM 1053/2002, §3)” ja ”riittävänä psykiatrisena tutkimuksena (STM 1053/2002, §5)”. Myös Maarit Huuska (2011, 243) viittaa tutkimusjaksoon vain ”psykiatrisena arviointina”. Tutkimusjakson kestoksi arvioidaan Helsingin transpolilla vähintään puoli vuotta; sairaanhoitaja Satu Aaltosen (haastattelu 2014) mukaan tutkimusjakso voi resurssipulan vuoksi kestää jopa vuoden. Jakson aikana tehdään muun muassa niin kutsuttu elämänkaarityöskentely, jossa hahmotellaan oman kokemuksen historiaa, toimintakyvyn arviointi prosessin läpikäymisen jaksamisen varmistamiseksi, sekä psykologiset tutkimukset mustetahroineen¹⁹. (Liite 1.)

Tutkimusjakson lopulla on läheistapaaminen, jossa hoitoon hakeutuneen henkilön valitsevat henkilöt saavat tilaisuuden keskustella hänen ja hoitohenkilökunnan (sairaanhoitajan sekä lääkärin tai sosiaalityöntekijän) kanssa prosessista. Läheistapaamisen jälkeen on hoitosuunnitelmakokous lääkärin ja hoitajan kanssa. Kokous on tärkeä, monille pelottava tilanne, sillä siellä henkilölle määrätään diagnoosi, jonka perusteella hoitoa joko saa tai ei saa. Haastattelemani henkilöt ja muut tuntemani transprosessissa mukana olleet kertovat, että käytännössä hoitohenkilökunnan on myös mahdollista jättää diagnoosi tekemättä ja määrätä henkilö jäähyllä, mikä tarkoittaa tutkimusten jatkumista ja hoitojen lykkääntymistä tulevaisuuteen, vaikka kaikki tutkimusjakson vaiheet olisi käyty läpi. Jäähyllä jättämisestä tai sen perusteista ei tietääkseni ole tutkimusta, eikä sitä mainita Helsingin transpolin tekemässä transprosessin kulkua kuvaavassa kaaviossa (Liite 1).

Tutkimusjakson jälkeen on vuorossa tosielämänvaihe tai tosielämän koe. Transasetuksen valmistelutyöryhmässä mukana ollut lääkäri Terhi Hermanson (2002) kuvaa tätä vaihetta ”täysipainoiseksi elämiseksi vastakkaisen sukupuolen psykososiaalisessa roolissa”. Hermansonin mukaan vaiheen ”keskeinen tavoite on varmistaa diagnoosi ja kypsyttää henkilön päätöstä.” Tosielämänkoetta on myös kritisoitu stereotyyppisten sukupuoliroolien vaatimisesta. Esimerkiksi Trasek ry ja Seta ry toteavat

¹⁹ Haastattelemani Milo kommentoi psykologisia tutkimuksia näin: ”[s]itten oli niitä mustetahratestejä, mikä oli elämäni absurdein tilanne, selittää jollekin ihmiselle, että siinä on neljä piisamia kokkotulen ympärillä (EIP: nauraa). Ne pitivät kiinni käsistä, tai käpäläthän ne ovat kun ne ovat piisameja, ja sitten mietin että miten tämä liittyy mun sukupuoli-identiteettiin...”

yhteisessä kannanotossaan, että ”oikeiden henkilöpapereiden saaminen ei saa olla kiinni vuosien käytöskokeesta.” (Seta ry. 2013)

Helsingin transpolilla hoidettavien vähintään 12 kuukautta kestävän tosielämän kokeen aikana ”[p]otilas elää omaksi kokemansa sukupuolen sosiaalisessa roolissa” ja aloittaa hormonihoitot. Tosielämänvaiheen alettua on mahdollista saada maistraattia varten lausunto etunimen muuttamiseksi koetun sukupuolen mukaiseksi, aloittaa ääniterapia, sekä toteuttaa rintojen poisto syntymässä naiseksi määritellyille tai epilaatio syntymässä mieheksi määritellyille. (Liite 1; Huuska 2011, 243.)

Tosielämänvaiheen päätyttyä sen onnistuminen arvioidaan tapaamisessa lääkärin kanssa. Ollessaan tyytyväinen tilanteeseen voi lääkäri kirjoittaa lausunnot sukupuolen vahvistamista ja sukelinkirurgiaa varten, sekä lähetteen toiselle transpolille niin kutsuttua second opinionia varten. Tässä vaiheessa hormonihoito on täytynyt kestää niin kauan, hoidettava henkilö on menettänyt lisääntymiskykynsä, kuten laissa vaaditaan. Juridisen sukupuolen vahvistamiseksi tarvitaan myös second opinion, ”puoltava lausunto toisen [transpolin] psykiatrian erikoislääkäriltä”. (Liite 1; 1053/2002, §5.) Jos myös toisen transpolin lääkärin lausunto on myönteinen, henkilö vahvistetaan ”kuuluvaksi vastakkaiseen sukupuoleen kuin mihin hänet on väestötietojärjestelmässä merkitty (LTSV, §1).” Henkilö saa uuden juridisen sukupuolen mukaisen henkilötunnuksen ja pääsee halutessaan sukelinkirurgiaan. Hormonihoito jatkuu loppuelämän.

Edellä olen kuvannut sukupuolenkorjausprosessin vaihe vaiheelta sellaisena, kuin se hoidettaville annettavassa materiaalissa, lakiteksteissä, ihmisoikeusjärjestöjen kannanotoissa ja vähäisessä tutkimuskirjallisuudessa näyttäytyy. Vuosia kestävä tutkimus- ja hoitoprosessi on kaukana siitä, mitä arkipuheessa ja jopa tutkimuskirjallisuudessa (esim. Anttonen 2012, 113) kutsutaan ”sukupuolenvaihdosleikkaukseksi.” Kansanomainen käsitys yksinomaan sukelinten perusteella määrittyvästä sukupuolesta ei näyttäisi saavan kaikupohjaa sen enempää translaista, -asetuksesta kuin -hoidoistakaan. Mitä sukupuoli sitten oikein on, jos näiltä auktoriteeteilta kysytään? Tai pikemminkin: millaista sukupuolta juridisessa sukupuolenkorjausprosessissa rakennetaan?

5.3 Transprosessi siirtymäriittinä

Vuoden 2002 suomalaisen translain mukaan henkilö kuuluu siihen sukupuoleen, ”mihin hänet on väestötietolaissa (507/1993) tarkoitettuun väestötietojärjestelmään merkitty”. Suomen väestötietojärjestelmään ei voida merkitä muita sukupuolia kuin mies ja nainen; näin ollen kaikilla ihmisillä on juridisesta näkökulmasta paikka kahden sukupuolen järjestelmässä. Omasta, syntymässä määritellystä paikasta järjestelmässä on kuitenkin mahdollista siirtyä toiseen vaihtoehtoon, jos täyttää tietyt, lainsäädännössä määritellyt ehdot. Henkilö itse ei voi omatoimisesti määritellä kuulumistaan haluaamansa kategoriaan, vaan hänen on haettava ja saatava sille yhteisön hyväksyntä tai ainakin tunnustus.

Edellisissä alaluvuissa kuvaamani tekstit, siis translaki ja siihen liittyvät dokumentit, pitävät sisällään koko joukon erilaisia kulttuurisia vastakohtapareja: esimerkiksi mies-nainen, väestötietojärjestelmään merkitty sukupuoli-vastakkainen sukupuoli ja niin edelleen. Kaikkien näiden vastakohtien välisen siirtymän mahdollistaa sukupuolenkorjausprosessi. Tarkastelenkin seuraavaksi prosessia aiemmin kuvaamani kolmiosaisen siirtymäriitin kaavan avulla. Päädyn esittämään, että juridinen ja lääketieteellinen sukupuolenkorjausprosessi on yksi aiemmin esittelemäni sukupuoliuskonnon siirtymäriiteistä. Lisäksi esitän, että suomalainen käytäntö, jossa on juridisesti mahdollista siirtyä vain kahden virallisen sukupuolen välillä, on tulkittavissa ns. valtavirtasukupuoliuskonnon rituaaliksi.

5.4 Ero, välitila, liittyminen – transpoli rituaalinäyttämönä

Victor Turner kuvaa siirtymäriitin välivaihetta tilaksi, jossa henkilölle mahdollistetaan riittävät voimavarat, jotta hän voi toimia uudessa sosiaalisessa kategoriassa sen edellyttämällä tavalla. Välitila on siis paitsi välttämätön analyttisessä mielessä (jotta voi olla ”ennen” ja ”jälkeen”, täytyy olla myös ”välissä”), myös tarpeen siirtymisen onnistumisen kautta. Toisaalta Turner (2007, 108) kirjoittaa, että välitilassa olijoihin voidaan kohdistaa raakuuksia ja jopa fyysisiä tuskia, joka näiden tulee ottaa vastaan valittamatta.

Nähdäkseni transprosessin välitilan keskeisin osa on tosielämänvaihe, jota Seta ry on kritisoinut ”vuosien käytöskokeeksi”. Transprosessi voidaan toki nähdä

kokonaisuudessaankin liminaaliseksi vaiheeksi. Monet Turnerin (2007, 108) kuvaamat liminaalisuuden piirteet, kuten kokelaiden välille syntyvä statusrajat ylittävä yhteenkuuluvuuden tunne, ovat läsnä koko prosessissa. Kuitenkin erityisesti tosielämänvaihe, siitä lähtien kun ensimmäiset hoidot aloitetaan, vastaa voimakkaimmin Turnerin kuvausta.

Esimerkiksi hoitojen aloittamisen jälkeen henkilön ne ominaisuudet, joita suomalaisessa kulttuurissa pidetään sukupuolen fyysisinä tunnuspiirteinä, alkavat kehittyä monitulkintaisiksi: testosteronihormoni aiheuttaa äänenmurroksen sekä karvankasvun lisääntymisen, mastektomialeikkauksessa sitä tarvitsevat pääsevät eroon rinnoista, estrogeeni ja testosteroninsalpaajalääkitys puolestaan aiheuttavat rintojen kasvua ja niin edelleen. Tosielämänvaiheen aikaan usein tehtävä nimenmuutos lisää myös ainakin juridisella tasolla monitulkintaisuutta, kun etunimen sukupuolitettuus ja henkilötunnus eivät enää vastaa toisiaan, ennen kuin sukupuolen juridinen vahvistaminen ja hetun muutos astuvat voimaan.

Jos tosielämänvaihetta voi pitää välitilana, tutkimusjakso lähetteen hakemisesta lähtien voidaan nähdä erottamisena vanhasta. Tätä vaihetta Turner kuvaa niin, että välitilaan siirtyvän on oltava ”tabula rasa, tyhjä taulu, johon hänen tulevaa asemaansa koskeva ryhmän tieto ja viisaus kirjoitetaan (Turner 2007, 117).” Hoitojen aloittamiseen valmistautuvalle kokelaalle on transprosessissa varattu tapaaminen läheisten kanssa, jotta nämä voivat ikään kuin jättää hyvästit ”vanhoille ominaisuuksille”. Tähän nähden on mielenkiintoinen se uskontotieteen klassikko Émile Durkheimin (1980, 58) huomio, että siirtymäriitissä ”kuollaan” pois vanhasta sosiaalisesta roolista. Millaista surutyötä transprosessissa olevat henkilöt itse, ja heidän läheisensä ja sukulaisensa voivat tarvittaessa tehdä? Setan Transtukipiste järjestää vertaistukiryhmiä transihmisten lisäksi myös heidän kumppaneilleen ja muille läheisilleen. Niiden kautta löytyisi varmasti halukkaita informantteja tällaiseen tutkimukseen.

Kun välitila, tosielämänvaihe ja hoidot, on saatettu päätökseen, on kokelaan mahdollista viimein liittyä uuteen sosiaaliseen kategoriaan. Tästä Turner kirjoittaa, että henkilön odotetaan tällöin ”käyttäytyvän niiden vakiintuneiden normien ja eettisten sääntöjen mukaisesti, jotka kuuluvat tiettyjen asemien haltijoille tällaisten asemien järjestelmässä (Turner 2007, 107).” Koska tämä on queer-aktivistinen ja muutenkin kumma gradu, kirjaan tähän vielä huomion, joka perustuu omaan kokemukseeni sisäpiiriläisenä.

Transprosessin liittämisvaiheeseen on nimittäin perinteisesti kuulunut tietynlainen vaitiolovelvollisuus, eräänlainen jälkien peittäminen: sen hintana, että voi mennä läpi oman sukupuolensa ihmisenä, on, että omasta poikkeavasta taustasta ei ole sopivaa pitää ääntä. Poikkeavan sukupuolihistorian on peityttävä, ja vain tietynlaiset, norminmukaiset transkertomukset ovat sallittuja: ne, joissa, on tiedetty jo kolmivuotiaana, mitä sukupuolta ollaan, joissa seksuaalisuus on ollut heteroseksuaalisuutta, ja jossa ainoa, mitä halutaan elämältä, on olla ihan tavallisia naisia tai miehiä. Transihmiset eivät ole sisäisesti hierarkiaton rakkauden ja jakamisen yhteisö, olivatpa yhdistävät kokemukset millaisia vain. Tämäkin olisi mitä mielenkiintoisin tutkimusaihe; Google-haku sanoilla ”normative trans narratives” tuottaa jo paljon esimerkiksi blogiaineistoa aiheesta.

5.5 Sukupuoliusko ja sukupuoliero transprosessissa

Tässä luvussa käyttämäni tapa asetella transprosessin vaiheita siirtymäriitin kaavaan on vain yksi monesta mahdollisesta: yksittäiset vaiheet transprosessin ”aikajanalla” voidaan perustellusti tulkita kuuluvaksi moneen eri vaiheeseen. Jaottelun kannalta olennainen kysymys on nähdäkseni, milloin kategoriasta toiseen siirtyvä henkilö ei enää kuulu vanhaan sosiaaliseen statukseen, ja milloin hän jo kuuluu uuteen. Toisin sanoen: mikä tämän siirtymäriitin sisäänsä sulkevan järjestelmän mukaan tekee ihmisestä naisen, miehen tai ei kumpaakaan? Millaista mieheyttä ja naiseutta transprosessissa luodaan ja ylläpidetään?

Transprosessia perustelevan ja siinä rakentuvan sukupuoliuskonnon tulkinnan mukaan sukupuolia on kaksi, mies ja nainen. Sukupuolet ovat toisilleen ”vastakkaiset”. Mies voi siittää lapsia ja nainen tulla raskaaksi. Mies voi olla mies myös ilman kykyä siittää lapsia, nainen voi olla nainen ilman kykyä tulla raskaaksi. Henkilö, joka voi siittää lapsia, ei kuitenkaan voi olla nainen, eikä henkilö, joka voi tulla raskaaksi, voi olla mies. Syntyy paradoksi: syntymässä mieheksi määritellään oletetusti kehittyvän siittämiskyvyn perusteella, ja siittämiskyky on este juridisesti naiseksi vahvistamiselle – kyky tulla raskaaksi vaikuttaa samalla tavalla naiseksi määritellyillä henkilöillä. Silti lisääntymiskyvyn (oletettu tai todellinen) puuttuminen ei ole juridinen peruste uudelleenluokitella henkilön sukupuolta. Iästä, kasvuvaiheesta tai muista syistä

lisääntymiskyvyttömät henkilöt tai omaehtoisesti steriloitavat eivät menetä sukupuolistatustaan. Miksi transsukupuolisuuden suhteen on toisin?

Kuten aiemmin totesin, translain lisääntymiskyvyttömyysvaatimusta on perusteltu toteamalla, että 'muussa tapauksessa saattaisi syntyä tilanteita, joissa henkilö, jonka sukupuoli on vahvistettu naiseksi, siittäisi lapsen tai henkilö, jonka sukupuoli on vahvistettu mieheksi, tulisi raskaaksi (Sosiaali- ja terveysministeriö 2013, 1).’ Tällaisen tilanteen ei-toivottavuus tuntuu olevan niin itsestään selvää, että sitä ei tarvitse edes sanoa ääneen. Charpentierin kuvaamassa sukupuoliuskossa lukijan oletetaan osaavan jatkaa virkettä esimerkiksi tähän tapaan: ”..., mikä uhkaisi yhteiskunnan moraalia ja lopulta hajottaisi kansakunnan.”

Myös toinen kriteeri, se että jos on avioliitossa, liitto muuttuu rekisteröidyksi parisuhteeksi, ja toisin päin, on huomionarvoinen sukupuoliuskon rakentumisen näkökulmasta. Suomalaisen nykylainsäädännön mukaan vain juridisesti mies ja juridisesti nainen voivat olla keskenään avioliitossa (Avioliittolaki 1§:1); rekisteröidyssä parisuhteessa puolestaan voi olla vain kaksi juridisesti samaa sukupuolta olevaa henkilöä (Laki rekisteröidystä parisuhteesta 1§:1). Translaissa säädetty avioliiton muuttuminen ”ilman eri toimenpidettä rekisteröidyksi parisuhteeksi ja rekisteröi[dyn] parisuh[teen] vastaavasti avioliitoksi (LTSV 2§:2)” vahvistaa avioliittolain ja lain rekisteröidystä parisuhteesta heijastamaa ihmiskuvaa: henkilö, joka on avioliitossa, ei voi olla samaa sukupuolta kuin aviopuolionsa. Henkilö, joka on rekisteröidyssä parisuhteessa, ei voi olla eri sukupuolta kuin rekisteröity puolionsa. Siispä miehen kanssa naimisissa olevan henkilön tulee, saadakseen juridiselle sukupuolelleen vahvistuksen, luopua avioliitosta tämän kanssa ja antaa sen muuttua rekisteröidyksi parisuhteeksi. Näin täytyy tehdä, jotta sukupuolijärjestys pysyisi voimassa: kaksi miestä ei voi olla avioliitossa keskenään. Mies voi olla(, jos on) avioliitossa naisen kanssa tai rekisteröidyssä parisuhteessa toisen miehen kanssa, nainen toisin päin.

Transprosessissa rakentuvan sukupuoliuskon sukupuoli ei analyysini perusteella ole yksilön itsemäärittelyn piiriin kuuluva ominaisuus, vaan se on myös suhteessa tämän kehon toimintaan ja kehoallisuuteen. Nämä molemmat ovat vahvasti liitoksissa yhteiskunnallisen instituution, avioliiton ja rekisteröidyn parisuhteen kanssa.

Kuten Mary Douglas toteaa, ”[ihmis]ruumis on malli, joka voi edustaa mitä tahansa rajattua järjestelmää. Sen rajat voivat edustaa mitä tahansa rajoja, jotka ovat uhattuja tai

vaarassa.” Ihmiskeho symboloi koko yhteisöä, ja samalla sen tuominen rituaalin keskiöön ”ilmaisee henkilökohtaisia ja yksityisiä asioita.” (Douglas 2000, 183.) Ihmiskeho toimii siis rituaalissa linkkinä yhteisön ja yksilön välillä. Siksi tiukasti normitettu kehoisuuden ilmaiseminen on vaarassa kumoutua, kun instituutille oleelliseen rituaaliseen tilaan tuodaan normeja rikkova keho tai seksuaalisuus. Olipa kyse homoseksuaalisuuteen liitettävistä ajatuksista ei-normatiivisista seksitavoista tai transprosessin kehoon jättämisestä monitulkintaisuuden jäljistä, yhteiskunta, joka ei-normikehosta heijastuu, on erilainen kuin se, jonka valtavirtasukupuoliusko on tottunut näkemään.

Charpentier kirjoittaa, että uskottaessa pyhään sukupuolieroon ajatellaan yhteisön pysyvyyden olevan sidoksissa siihen. Pyhä sukupuoliero on yhteisöä yhdistävä uskomus, joka pitää arjen toiminnassa ja yhteisön yhtenäisenä. Yhteisön (esim. ”kansan”) yhtenäisyyden mureneminen puolestaan johtaisi tässä katsannossa huonoihin asioihin, joten pyhää sukupuoliero on kaikin keinoin puolustettava. Puolustuskeinoja ovat aktiivinen järjestelmän toisintaminen (tietoisesti ja useimmiten tiedostamatta) sekä anomalioiden, poikkeamien synnyn estäminen. Tämän vuoksi monitulkintaisia kehoja tai sukupuolisuuksia ei voida järjestelmän piirissä sallia. Sukupuoliusko tuleekin hyvin lähelle esimerkiksi Harold Garfinkelin kuvaamaa normatiivista sukupuolijärjestelmää, jonka pääperiaatteet ovat seuraavat:

1. On kaksi, ja vain kaksi sukupuolta.
2. Henkilön sukupuoli on muuttumaton.
3. Sukuelimet ovat sukupuolen olennainen tunnusmerkki.
4. Poikkeamia kahdesta sukupuolesta ei tule ottaa vakavasti.
5. Sukupuolesta toiseen ei voi siirtyä kuin seremoniaalisesti.
6. Jokainen henkilö tulee luokitella jompaankumpaan sukupuoleen.
7. Jako miehiin ja naisiin on 'luonnollinen'.
8. Jompaankumpaan sukupuoleen kuuluminen on 'luonnollista'.²⁰ (Garfinkel 1967; tämä muotoilu Bornstein 1993, 45-49.)

Se sukupuoliusko, joka translaainsäädännössä rakentuu, on yksityiskohdiltaan erilaista kuin Charpentierin kuvaama sen homo- ja lesboliittojen vastustamisena näkyvä muoto. Translaissa avioliitto ja rekisteröity parisuhde ovat tasavertaisia instituutioita: kummassakin yksilöllä on paikka järjestelmässä, ja oman sosiaalisen kategorian päivittäminen tapahtuu hyväksymällä uusi paikka myös avioliitto-rekisteröity parisuhde-akselilla. Siltä jälleen järjestelmää uhkaa yksilön kehoisuus. J. Halberstam siteeraa Lisa

²⁰ ”1. There are two, and only two, genders. 2. One's gender is invariant. 3. Genitals are the essential sign of gender. 4. Any exceptions to two genders are not to be taken seriously. 5. There are no transfers from one gender to another except ceremonial ones. 6. Everyone must be classified as a member of one gender or another. 7. The male/female dichotomy is a "natural" one. 8. Membership in one gender or another is 'natural.'”

Duggania:

uusi uusliberaali seksuaalipolitiikka - - on politiikkaa joka ei haasta vallalla olevia heteronormatiivisia olettamuksia ja järjestelmiä, vaan tukee ja uudistaa niitä, lupailen samalla mahdollisuuksia - - yksityistyneestä, politiikasta riisutusta homokulttuurista, joka ankkuroituu perhe-elämään ja kuluttamiseen.²¹ (Halberstam 2005, 19.)

Voisiko siis ajatella, että yhteiskunnallista tunnustusta itselleen tavoittelevat, avioliittoa tai edes rekisteröityä parisuhdetta tavoittelevat (valkoiset, keskiluokkaiset) homot ja lesbot ovat päässeet tiettyjen valtarakenteiden paremmalle puolelle, mutta itse rakenteet eivät ole kadonneet mihinkään? Dugganin lisäksi tähän viittaa myös esimerkiksi Steven Seidman (2004, 6), jonka mukaan ”liike, joka tavoittelee [tietylle] yhteiskunnalliselle vähemmistölle tasavertaisia oikeuksia ja arvostusta, ei puutu heteroseksuaalisen vallan olemassaoloon²².”

Jos oikeuksien hankkiminen joillekin ei tarkoita, että epäoikeudenmukaisuus sinällään poistuisi samalla, on syytä kääntää katse vaihtoehtoihin itseymmärryksen ja sosiaalisen elämän muotoihin. Seuraavissa luvuissa tarkastelen muunsukupuolista kokemusta sellaisena, kuin se haastatteluaineistossani ilmenee.

²¹ ”New neoliberal sexual politics - - is a politics that does not contest dominant heteronormative assumptions and institutions, but upholds and sustains them, while promising the possibility of a - - privatized, depoliticized gay culture anchored in domesticity and consumption.”

²² ”A movement aiming at gaining equal rights and respect for a social minority leaves heterosexual dominance intact.”

6. Ulostulo itselle

6.1 Kertomuksia, kokemuksia

Ila: Ei oikeastaan ole ikinä ollut mitään tajuamista. Hmm, en pienenä oikein kokenut mitään sukupuoliroolia omakseni. Ainakaan en muista, että olisin samastunut mihinkään, ja sitten on vaan tavallaan ajatunut tähän lokeroon että en ole mies enkä nainen, kun ei mikään olemassaoleva oikein sovi. Se on ollut semmoinen hidas prosessi. - - Kasvoin vahvasti uskonnollisessa perheessä jossa oli kauhean tärkeitä tietenkin perinteiset sukupuoliroolit, ja transsukupuolisuus ja homoseksuaalisuus oli syntiä. Mä en oikein ole edes varma että mitä ajattelin silloin kun olin vaikka teini ja olin mukana siinä uskonnossa, mutta en myöskään kokenut omaksi mitään sukupuolilokeroa, se oli vähän hämmentävää. Ja oli tosi vapauttavaa saada tietää että on muita määritelmiä ja tapoja olla olemassa.

Tässä luvussa käsittelen haastateltavien ulos tulemisia itselleen. Siitä tietoiseksi tuleminen, että ei ole syntymässä määriteltyä sukupuolta, on yhteistä kaikille haastatelluille. Kukaan haastatelluista ei siis (tietenkään) sanonut olevansa cis-sukupuolinen, ja lisäksi kaikki kokevat kuuluvansa oman sukupuolisanansa lisäksi kategoriaan ”trans”. Eri henkilöt ovat tajunneet asian eri tavoin, eri ikäisinä ja eri tilanteissa. Sukupuoli-identiteetin kehittyminen, tajuaminen, itselle ulos tuleminen, on heille ollut prosessi, jossa itsenäinen pohdinta ja ympäristön vaikutus ovat eri ihmisillä olleet eri määrin tärkeitä.

Kuutti: Palasin miettimään semmoisia teini-iän ajan tai teini-iän alkuvaiheen tilanteita, kun ei ole vielä sensuroinut itseään muiden kanssa ollessa. Sitten rupesin kauheasti lukemaan sen aikaisia tekstejä joita olin kirjoittanut - - ja vain miettimään että minkälainen mä olin tuolloin ja tuntuuko minusta yhä samalta näitä tekstejä lukiessa. Sitten vain pikku hiljaa jotenkin havahduin tajuamaan että mikä mättää, se oli semmoinen paikalleen lokahtamisen kokemus kun tajusin sukupuoli-identiteettini... Siinä oli snadisti semmoista epätoivoa ja semmoista että voi vittu, että mä tajuan että nyt mun pitää lähteä sinne tutkimuksiin, mutta enhän mä ole yhtään valmis ja enhän mä ole sanonut tästä edes kenellekään. Niin se oli tosi stressaavaa ja tosi hienoa että tajusi lopulta itsestään jotain. Se oli semmoista tosi monipuolista.

”Itselle ulos tuleminen” tai ”sukupuoleen havahtuminen” on osalle haastatelluista näyttäytynyt eräänlaisena paikalleen lokahtamisena, jossa oikeanlaisen sanan tai informaation löytyminen on vain antanut nimen aiemmin määrittelemättömälle hankalalle tunteelle. Paikalleen lokahtaminen ei silti aina tapahdu helposti ja mukavasti. Lapsuudessa tai nuoruudessa koetut hankaluuden tai epäsopevuuden tunteet kuuluvat monien haastateltujen kertomuksiin; vaikka uusi sana tai identiteetti lopulta tuntuisikin vastaavan juuri sanattomaan hankaluuteen, matka sen hyväksymiseen voi olla pitkä ja täynnä uuden

pelkoa ja kieltämistä.

Marras: Oli siinä vaiheessa aika vakaa elämäntilanne, jotenkin vain huomasin että mietin tosi paljon... sukupuolta ja sukupuolesta olemista. Tosi monta kertaa surffasin öisin netissä, mulla on ollut paljon nukkumisvaikeuksia ja olen käyttänyt aikaa koneella. Sitten vain toistuvasti löysin itseni jostain sukupuolenkorjausta käsitteleviltä sivuilta sillä tavalla että ”kappas, mitä mä täällä teen?” Joo, ”miksi mä puhdistan tämän selaimen muistin sen jälkeen kun mä olen käynyt?”
(nauraa)

Oman kokemuksen tajuaminen voi tapahtua yhtäkkiä, tai se voi olla pitkälinen, hankala ja kipeäkin prosessi. Tulipa itse tajuaminen nopeana tai pitkäkestoisena, sitä on kaikilla haastatelluilla edeltänyt jonkinlainen pohdinnan ja/tai tiedonetsimisen vaihe, jossa lähipiirin ja ympäröivän yhteiskunnan merkitys korostuu. Myönteiset kokemukset sukupuolen moninaisuuden kohtaamisesta ovat kuitenkin olleet harvassa; huonoja muistoja puolestaan on useilla haastatelluilla paljonkin. Erityisesti lapsuus ja koulunkäynti nousevat monissa haastatteluissa esiin tilanteina, joissa omat kokemukset oli piilotettava kiusaamisen ja eristämisen pelossa. Sukupuoliepätyypillisen käytöksen vuoksi kiusaamiseen palaan hiukan myöhemmin tässä luvussa.

Milo: Eihän [silloin] kun mä olen kasvanut, telkkarissa eikä missään ole ollut transihmisiä tai muuten normeista poikkeavia ihmisiä.

Suomalainen media ja yhteiskunta näyttäytyvät sukupuolen moninaisuutta pohtivan näkökulmasta cis- ja heteronormatiivisina tiloina, joissa esikuvia omalle kokemukselle näkyy harvoin. Toivo tosin kertoo, että lapsena TV:stä nähty dokumentti intersukupuolisuudesta sai hänet pohtimaan omaa kokemustaan ja päätymään muualle kuin syntymässä määriteltyyn sukupuoleen.

Virallisten tai laajalti tunnettujen esikuvien puuttuessa vertaistuki, samoin kokevat ystävät ja internetin keskustelufoorumi ovat tarjonneet haastateltaville tärkeimmät esikuvat ja tiedonlähteet omaa sukupuolta pohtiessa. Ila kertoo ensin tajunneensa sukupuolen ja seksuaalisuuden toisistaan erillisiksi ilmiöiksi ja sitten ryhtyneensä pohtimaan omaa sukupuoltaan luettuaan transaiheista blogia. Uinulle Setan keskustelufoorumi ja myöhemmin Wtftm-foorumi olivat tärkeitä sekä tiedon että yhteisöllisyyden lähteitä: ”ei varmaan koulussa koskaan edes mainittu että transsukupuolisuutta on olemassa, niin sain kaiken sen tiedon vasta sen jälkeen”. Milo taas

sanoo nauraen, että ”isot pojat kertoivat”.

Samanhenkiset ja turvalliset ystävät ovat paitsi tärkeä tiedonlähde, myös elävä, myönteinen esimerkki toisenlaisen itseilmaisun mahdollisuudesta. Esimerkiksi Kuutti ja Marras kertovat, että läheisten ystävien lähteminen transprosessiin on pakottanut heidätkin miettimään, ”mikä syy mulla on olla tekemättä samaa (Marras).”

Kuutti: Oli yksi ihminen jota seurasin tavallaan, jonka olen tuntenut nyt kahdeksan vuotta... - - Seurasin pitkään sen kehitystä, ja mä vain tiesin että mä olen samaa sukupuolta kuin se. Kun se tuli ulos kaapista harrastusporukassa - - mulla alkoi raksuttaa toden teolla.

Ulostuloon itselle linkittyikin joillakin haastateltavilla vahvasti myös ajatus transprosessin aloittamisesta. Osalle sukupuolen tajuamisen jälkeen ensimmäisten tunteiden joukossa on ollut ajatus siitä, että tutkimuksiin on mentävä, vaikka ei kokisi edes olevansa ”valmis” siihen. Nikille, Uinulle ja Esalle taas tutkimuksiin hakeutuminen ei ole tuntunut mielekkäältä, ja esimerkiksi pukeutumistyylin muuttaminen (Esa, Uinu) ja bindaaminen (Uinu) ovat riittäneet. Niki puolestaan kertoo olleensa kateellinen

”semmoisille transihmisille, joilla on selkeää, mitä he ovat ja mitä he eivät ole. - - He voivat korjata sukupuoltaan jotenkin, he voivat esim. päästä eroon kehodysforiasta. Jotkut voivat päästä eroon kehodysforiasta sillä että korjaavat kehoaan jollain tavalla, mutta sitä tavallaan ei ole mitään, mitä kohti pyrkii.”

Kuten tavat tulla ulos muille ihmisille, myös itselle ulos muunsukupuolisena tulemisen yksityiskohdat ovat kaikilla erilaiset, yksilölliset ja henkilökohtaiset. Toisin kuin esimerkiksi myöhemmin kuvaattavissa transpolikertomuksissa, vaihtelua on tosi paljon enemmän ja ”keskivertotarinaa” on vaikea kertoa. Toisin kuin juridisen transprosessin kohdalla, ulostulokertomusten kohdalla ei aina ole yksinkertaista, ”mistä erotaan”. Aloitan tämän vuoksi siitä työhypoteesista, että itselle ulostulemisen hetki on jonkinlainen liittyminen, jolloin sitä edeltävät jonkinlainen välivaihe ja jonkinlainen eroaminen. Vasta kun olen saanut nämä selville, voin edetä varsinaiseen kysymykseen vastaamiseen: millaista sukupuolta rakennetaan itselleulostulorituaalissa?

6.2 Kieli ja keho sukupuolen karttana

Veikko Anttonen (2012, 114) muistuttaa sosiokonstruktivismin perustavasta väitteestä, jonka mukaan ”kieli ja kielen sanat eivät vain heijasta maailmankuvaamme, vaan myös

40

luovat ja muovaavat sitä.” Mira Karjalainen on puolestaan todennut maailmankuvan käsitteestä, että sillä

tarkoitetaan tavallisesti maailmaa koskevien uskomusten järjestelmällistä kokonaisuutta. Maailmankuvan voi nähdä uskomusjärjestelmänä, eräänlaisena kokonaisnäkemyksenä maailmasta: fyysisestä maailmasta, sosiaalisesta maailmasta ja ihmisestä itsestään. Se koostuu maailmaa koskevista käsityksistä ja uskomuksista ja siihen liittyy arvoja. Sen voi nähdä ohjaavan ihmisen toimintaa - -. (Karjalainen 1999, 46)

Yhdistän nämä kaksi ajatusta niin, että sillä, minkälaisia sanoja ihmisellä on käytössään, on vaikutuksensa siihen, miten hän näkee itsensä suhteessa maailmaan, ja miten hän näkee hyväksi siinä toimia. Sanojen avulla maailma jäsentyy ymmärrettäväksi, ja siinä suunnistaminen tulee mahdolliseksi.

Itseä kuvaavien sukupuolisanon löytäminen on ollut monelle haastatelluista hetki, jolla on ollut iso vaikutus oman paikan löytymiseen suhteessa sukupuolijärjestelmään. Omien sanojen löytäminen, tai se kun omakohtainen suhde niihin löytyy, näyttäytyy samaan aikaan helpottavana ja velvoittavana. Sen tajuaminen, että on trans, muunsukupuolinen tai genderqueer, tuo ainakin jonkinlaisen ”selvyyden” itsen etsintäprosessiin, jota on vuosienkin ajan voinut leimata hankaluuden, erillisyyden ja ulkopuolisuuden kokemus. Sen tajuaminen, että on trans, liittyy ihmisen maailmaan, jossa omalle kokemukselle on nimi, ja jossa oma elämänhistoria on mahdollista tulkita uudelleen uusien sanojen valossa.

Tajuaaminen tuo joskus mukanaa myös velvollisuuksista tietoiseksi tulemisen: kun tiedän, kuka olen, en voi enää elää kuten aiemmin. Esimerkiksi Kuutti, Marras ja Milo kertovat, että nyt olisi sitten pakko lähteä transprosessiin. 6 taas kertoo, että joutui ajattelemaan uudelleen koko sen tavan, jolla ajatteli sukupuolesta, seksuaalisuudesta ja ihmissuhteista ylipäätään:

Esa: Being a person who now viewed the gender of all people differently, and the sexuality of all people differently, and the way you can connect with people differently; those two happening together just completely changed how I looked at people in general... you start to feel you can't categorize people in a lot of ways... you can't categorize your relationship with people in a certain way, you can't categorize their gender, obviously, in a certain way, or their sex in a certain way; I can't make all these assumptions that I've been used to making my entire life - - and so... the way in which I perceived people was so drastically changed... the way I engaged a relationship with any person, the way someone's gender, or sex, or age, or nationality, or anything mattered to me was just rebooted and started in a different direction - -.

Vaikka oman sukupuolen tajuaminen liittyy useimmilla haastatelluilla sopivien sanojen löytymiseen, sanoja ja ylipäänsä ajattelua suuremmassa roolissa ennen sitä on ollut kokemusten kehollisuus. Dysforia on äärimmäistä pahaa oloa tarkoittava sana, jota Marras kuvaa näin:

Marras: Sen tunnistaminen oli tosi vaikeaa, koska mä olin niin tottunut siihen. Mä ajattelen että se alkoi siinä kun olin ehkä noin kahdeksanvuotias. En mä vielääkään osaa erottaa toisistaan ihan täysin, että mikä on ollut jotain muuta kehonkuvan häiriötä, vaikka syömishäiriöön liittyvää, ja mikä on ollut sitten sukupuolidysforiaa. Ainoastaan sitä kautta mä olen nyt myöhemmällä iällä erottanut ne toisistaan, että syömishäiriö on ollut niin pitkään remissiossa ja se tuntuu niin kaukaiselta se koko maindsetti, siitä huolimatta, vaikka mulla ei ole enää mitään tarvetta mennä siihen - - niin silti tuntuu vieraalta. Pahimmillaan dysforia on ollut mulle sellaista tosi intensiivistä ahdistusta, siis sellaista että tuntuu ettei pysty kestäämään sitä millanen on... Ja että siitä ei ole mitään ulospääsyä. Ei ole hyviä päiviä ja huonoja päiviä, niin kuin olen kuullu että ei-dysforisilla ihmisillä voi olla, että ne joskus kokevat olevansa ihan ookoo... Se [on] enemmän vaihtelua sen välillä, onko niin hirveää että ei ahdistukselta pysty keskittymään mihinkään muuhun vai onko se sellaista että pystyy jotenkin dumpaamaan sen jonkun muun alle joksikin aikaa. Ehkä harmittomimmillaan se on sellaista vierauden kokemusta, että tuntuu vain että tämä on ihan absurdi juttu, tämä koko keho. Mutta senkin alla on sellainen, mitä mä olen ihan vasta vuoden sisään tunnistanut, että oikeastaan se kokemus, mikä tulee kun näkee oman peilikuvansa on pettymys... Pettymys sellaisesta asiasta, mistä tuntuu että sille ei voi mitään, ja sitä ei pysty ikinä muuttamaan.

Se ahdistus, joka itselle ulos tulemistä edeltää, on jälkeenpäin tullut sanallistettavaksi, mutta ennen oikeiden sanojen löytymistä sitä ehkä pystytty edes tunnistamaan itsenäiseksi ilmiöksi. Sanaton ahdistus, näkymättömyyden kokemus, toivottomuus – vahvan keholliset kokemukset, joita ei voi selittää kenellekään, saavat olon tuntumaan muista ihmisistä erillään olevalta, ulkopuoliselta.

Tuntuisi houkuttelevalta kirjoittaa, että erillisyyden tuntu alkaa monilla haastatelluilla murrosiässä, kun keho alkaa kehittyä androgyynistä lapsenkehosta kohti yhteiskunnassa enemmän sukupuolitettavia muotoja – että kehon muuttuminen ja seksuaalisuuden pohtiminen olisivat hetkiä, joissa omaa sukupuolikokemusta on ensimmäisen kerran alettu miettiä. Kuitenkaan läheskään kaikki haastatellut eivät sanoita asiaa niin. Pikemminkin kokemus hankaluudesta on monilla alkanut jo lapsena, kun omaan kehoon on alettu liittää ulkopuolelta erilaisia vaatimuksia. Esimerkiksi Uinu kertoo, että hänen ensimmäisäi sukupuolikokemuksiaan oli, kun kouluun mennessä olisi pitänyt sopia tytön muottiin.

Uinu: Muksuna mä en oikein muista et mulla olisi ollenkaan sukupuolikokemusta ennen kouluikää. Kyllä mä ihan käytin mekkoja, leikin barbeilla, mutta toisaalta mä leikin ihan yhtä

mielelläni about kaikilla muillakin leluilla. Vanhempien iloksi rymysin pitkin metsiä (nauraa),
EIP: (nauraa)

Uinu: tulin välillä vähän verisenä kotiin (EIP: uuh) hehe... mutta niin, koulussa tuli aika kovat paineet että... piti olla tyttö, ja sen joksikin aikaa omaksui, - - [että] piti pukeutua tyttöjen vaatteisiin, lyhyet hiukset oli siinä rajalla kunhan oli... polkkatukka... juuri ennen koulun alkamista mulla oli kyllä pitkät hiukset mutta... mä en ollut ihan se kaikkein kärsivällisin lapsi ja mä vähän leikkelin...

Haastateltavat kertovat hyvin erilaisia tarinoita siitä, kuinka ja milloin ovat tulleet tietoiseksi siitä, että heillä on yhteiskunnan näkökulmasta jo jokin sukupuoli, ja että se välttämättä olisi omasta mielestä niin mukavaa. Lähes kaikille on kuitenkin yhteistä se, että kun hankaluuden kokemus on tajuttu, sitä on pitänyt alkaa tutkia ja selvittää. Ensimmäinen askel sukupuolen kyseenalaistamiseen useimmilla haastatelluilla on ollut seksuaali-identiteetin määrittely ei-heteroksi sen toivossa, että sukupuolirooli laajenisi samalla.

Milo: Ehkä mun kokemus mun sukupuolesta on ollut aina sama, mut se miten mä olen sitä sanallistanut, tai miten mä olen esim. erottanut sen seksuaalisuudesta on muuttunut, [...] kun oikeasti on saanut joitakin sanoja ja työkaluja siihen. Mä olen jostain teini-iästäni aika pitkälle identifioitunut ensin lesbouden kautta, koska se tarjosi jotenkin myös mun sukupuolikokemukselle vähän laajemmat rajat kuin mitä muuten [olisi]. Ehkä mä sitten rupesin miettimään myös sukupuoltani joskus siinä... parikymppisenä tai jotain sinnepäin, ja sitten se on jotenkin tarkentunu ja selventyny [...]. Ehkä queer on tuntunut silleen omimmalta, koska se pitää myös sen seksuaalisuuden tavallaan siinä.

Kulttuurissa, jossa sukupuoli ja seksuaalisuus liitetään vahvasti toisiinsa, mutta jossa sukupuolen moninaisuus ei ole yleisesti tiedossa, ei-heteroseksuaalisuuteen identifioituminen voi tehdä näkyväksi halua irrottautua normeista. Ei-heteroksi identifioituminen ei kuitenkaan haastatelluille ole ollut lopullinen, usein ei edes kovin pitkäkestoinen ainoana ratkaisuna. Esimerkiksi lesbona nähdynksi tuleminen on parempaa nähdynksi tulemistä kuin heterona, ja ”liikkumatila” sukupuolijärjestelmän sisällä on tuntunut kasvavan. Ennen pitkää näkymättömyyden tunne kuitenkin hiipii taas lähemmäs, etsintä on aloitettava uudestaan.

Ehdotankin, että se, mistä itselleulostulorituuaalissa erotaan, on maailmankuva, jossa itse ja normittava järjestelmä eivät ole asettuneet poikkiteloin. Yksilö voi olla normijärjestelmän jäsen niin kauan kun hän ei ole tietoinen siitä, että normeilla oletetaan olevan vaikutusta häneen(kin). ”Tietoisuus” on siis sekä itselleulostulon peruste että sen seuraus. Ennen ulostuloa yksilö voi tiedostamattaan olla normirakenteen osa, koska tiedostamattomuus on se kulttuurinen kategoria, josta tietoiseksi tulemisessa erotaan.

Itselleen muunsukupuolisena ulos tullut henkilö on siirtynyt tiedostamattoman ja tiedostavan välisen rajan yli tiedostamalla oman ei-normatiivisen kokemuksensa. Kyseessä on siis nähdäkseni aktiivinen toiminta, tiedostamisen suorittaminen. Suurimmalle osalle haastatelluista kyseessä oli paitsi oman paikan tiedostaminen suhteessa maailmaan, myös tietoiseksi tuleminen siitä, että aiemmat käsitykset maailmasta eivät olleet koko totuus.

Muunsukupuolinen ulostulo itselle edellyttää maailmankuvaa, jossa on mahdollista olla muunsukupuolinen; jos henkilöllä on ollut tällainen käsitys jo ennen ulostuloa, oman suhteen siihen tiedostaminen voi olla helpompaa. Aineistossani tällaisia henkilöitä ovat Marras ja Niki. Niki kertoo aiemmin ajatelleensa,

että mä olen ehkä androgyyni, mutta ei se jotenkin koskaan istunut, ei vaan sopinut muhun koskaan täysin... Tai mä ajattelin ettei se ole mitenkään merkittävä kysymys, mutta sitten tosiaan kun mä keksin että mun ei oikeastaan tarvitse olla kumpaakaan, mä voin olla sukupuolineutraali, se oli tosi helpottava kokemus.

Marras puolestaan kertoo, että

tavallaan se on ollut myös vain niin normaalia ikään kuin mun lähipiirissä, että mä en ole erikseen edes ajatellut että tässä olisi joku transjuttu. Kaikki olivat vähän sillä tavalla että ne muut ovat kummallisia kun elävät sen kahtiajaon mukaan.

Huomionarvoisaa tässä kuvauksessa on muuten, että haastateltava asemoi omaa ja lähipiirinsä kokemusta sukupuolijärjestelmästä normaaliksi, ja marginaaliseen asemaan sijoittuvat puolestaan ”ne muut”, jotka elävät sukupuolten kahtiajaon mukaan. Oman viiteryhmän sijoittaminen yhteiskunnan reunoille, marginaaleihin tai tässä tapauksessa keskelle onkin näkökulma, josta aineistoani olisi varsin mielenkiintoista tutkia.

Olisiko perusteltua kuvata itselle ulos tulemistä edeltävää aikaa liminaaliseksi? Victor Turner kuvaa välitilan ja sitä ympäröivien aikojen suhdetta rakenteen ja ei-rakenteen (structure/antistructure) käsitteillä (Turner 2007, 107). Rakenteesta erotaan ja siihen liitytään; rakenne on jotain vakaata ja pysyvää, liminaalisuus taas rakenteetonta ja virtaavaa. Jos ajatellaan, että itselle ulostulemisen riitissä liitytään siihen rakenteeseen, jonka eri kohdasta on ennen välivaihetta erottu, voidaan ehkä päästä tarkastelemaan sitä, millainen sukupuoli tässä rituaalissa rakentuu.

6.3 Ulostulo itselle: kulku tiedostamattomasta tiedostavaan

Itselle ulos tuleminen on yhteisössä tapahtumisestaan huolimatta hyvin yksilöllinen ja

henkilökohtainen riitti, jota ei välttämättä ole todistamassa muita kuin itse siirtyjä. Se on siis mahdollista toteuttaa hyvin monella tapaa, ja se voi kestää lyhyen tai pitkän aikaa: riitti ikään kuin kulkee kehossa mukana, kunnes se saa mahdollisuuden tulla sanoitetuksi. Siirtymän kesto voi olla jopa vuosia, sillä koska liminaalinen tila pyrkii palautumaan järjestyksen piiriin, liittymisvaihetta voidaan yrittää useita kertoja eri kohteisiin, ikään kuin eri maailmankuviin.

Yllä esitin, että itselleulostulorituuaalin keskeinen sukupuolikategorioita määrittävä jako on tiedostamaton/tiedostava. Riitissä siirrytään edellisestä tilasta jälkimmäiseen, ja samalla omaksutaan tarvittaessa maailmankuva, johon sukupuolen moninaisuus sopii. Ulostulo itselle muunsukupuolisena edellyttää sukupuolijärjestelmää, jossa sukupuolia on kahden sijaan useita mahdollisia, ja jossa syntymässä määritelty juridinen sukupuoli ei kerro henkilön varsinaisesta sukupuolesta mitään. Syntymässä määriteltävä sukupuoli voi kuitenkin vaikuttaa hidastavasti varsinaisen sukupuolen tiedostamiseen, sillä se saa ympäröivän yhteiskunnan toimimaan henkilöä kohti tietyllä tavalla. Toisaalta voidaan pohtia, ovatko syntymässä määriteltävä sukupuoli ja sen perusteella henkilöön kohdistuvat normit itse asiassa samalla välttämätön osa tietoiseksi tulemisen prosessia. Esa pohtiikin: ”if society allowed me to express myself any way I wanted... would I have ever even stopped saying that I was a man?”

Vielä yksi näkökulma sukupuolesta tietoiseksi tulemiseen. Uuden maailmankuvan omaksumisen prosessista on uskontotieteessä ja teologiassa puhuttu kääntymisenä. Esimerkiksi Aino-Maija Hiltunen kuvaa kääntymistä ”voimakkaana prosessina, jonka avulla elämää selitetään uudelleen”, ”henkilökohtaisena muutoksena, jonka vaikutukset tuntuvat ihmisessä identiteetin tasolla.” Samalla kyse on yhteisöllisestä ilmiöstä, sillä kääntymisessä ”ihminen kääntyy jotakin - - kohti tai jostakin pois ja luo samalla uudenlaisia suhteita ympäristöönsä.” (Hiltunen 1999, 135) Lewis R. Rambo (1993) puolestaan on luonut seitsemän vaihetta käsittävän kääntymisen mallin, jonka soveltaminen aineistooni voisi olla varsin hedelmällistä. Sukupuolikokemuksen tajuamisen tutkiminen kääntymisenä voisi entisestään syventää ymmärrystä sen kehittämisestä ja muodoista.

7. Ulostulo muille

7.1 ”En ole mies enkä nainen”

Kuten edellisessä luvussa totesin, itselle ulos tulemiseen liittyy usein erilaisia velvoittavina pidettyjä kokemuksia. Näistä yksi hyvin yleinen on tunne siitä, että kun henkilö itse tietää nyt oman paikkansa sukupuolijärjestelmässä (tai sen ulkopuolella), siitä on kerrottava myös muille. Usein syy siihen, että kertominen edes jollekulle tuntuu niin tärkeältä, on, että väärin nähdyksi tuleminen aiheuttaa voimakasta pahaa oloa, ja väärään (vanhaan) sosiaaliseen kategoriaan liitetyt normit tuntuvat nyt erityisen kurjilta. Ulos on joskus tultava, vaikka siitä voisi aiheutua omalle elämälle haittaa. Sisällä pysyminen voisi auttaa ulkoisten vaarojen välttämiseksi, mutta samalla se voisi vaikuttaa elämänlaatuun ja erityisesti mielenterveyteen erittäin kielteisesti.

Tässä luvussa käsittelen haastateltavien ulostulokertomuksia. Raja-analyysiini kertomukset ”ensimmäisistä” ulostuloista pitäen samalla mielessä, että tosiasias-
sa ulostulo on sukupuolinormatiivisessa yhteiskunnassa jatkuva prosessi, alituista taistelua oman nähdyksi tulemisen puolesta. Käsittelen ulostuloja yksittäisinä rituaaleina, vaikka ilmiötä voitaisiin tarkastella myös ritualisaation²³ käsitteen näkökulmasta. Tämän joudun kuitenkin jättämään tulevan tutkimuksen tehtäväksi.

Kysymykseeni, miten he ovat tulleet ulos muille ihmisille, haastateltavat vastasivat pääpiirteissään seuraavilla tavoilla. Tavat on jaettavissa neljään erilaiseen ryhmään, joista yksi haastateltava saattoi viitata moneen.

Sanallisesti kertominen oli tapa, jolla useimmat haastateltavat olivat tulleet ulos ainakin joillekin ihmisille. Sanallinen ilmoitus sisälsi useimmiten ainakin maininnan siitä, että henkilö ei ole mies eikä nainen. Jotkut olivat lähestyneet asiaa käytännönläheisesti kertomalla, miten toivoivat itseään kohtaan käyttäytyttävän: sanomalla esimerkiksi, ettei pidä siitä että hänestä käytetään joitakin tiettyjä sukupuolisanoja tai vanhaa nimeä. Esimerkiksi Ilan tapa oli sanoa,

että en ole tyttö enkä... poikakaan.... Ja että en tykkää siitä, jos käytetään sukupuolittavia sanoja. Aika yksinkertaisesti [siis kerroin], en lähtenyt mitään kauhean syvällistä selittämään. Mä olen sillä tavalla jotenkin yksityinen ihminen että... enemmänkin vastaan jos kysytään, mutta en

²³ Rituaalitutkija Catherine Bellin (1992) esittelemä ritualisaation käsite viittaa rituaalinomaiseen toimintaan, joka ulottuu selkeästi määrittävän rituaalisen ajan rajojen ulkopuolelle.

rupea oma-aloitteisesti sitä avaamaan kauheasti.

Sanallisen kertomisen lisäksi tai sijaan jotkut haastateltavista ovat antaneet ihmisten päätellä itse esimerkiksi uudenlaisesta pukeutumisesta, että sukupuoli-kokemus ei olekaan sitä, mitä ympäristö on tottunut ajattelemaan. Tällaiseen tapaan liittyi esimerkiksi Kuutilla hienoinen odotus siitä, että joku muu sitten ottaisi asian puheeksi:

Kuutti: Suku on vähän kyseenalainen. Äidille olen kertonut muun muassa sen takia, että sanoin sille että olen tutkimuksiin lähtenyt ja kaikkea. Faija ei tiedä mitään. Mä en toisaalta muuta mun pukeutumista tai olemista heidän kanssaan ollenkaan enää.

EIP: Mutta jossain vaiheessa olet [muuttanut]?

Kuutti: Jossain vaiheessa mä selkeästi katsoin että mikä on liikaa. Siinä vaiheessa kun olin juuri alkanut bindaamaan niin mä en kestänyt vielä ajatusta siitä että marssisi sinne niiden eteen [miettien] että mitä ne nyt ajattelee. Mutta vuosi sitten mulla alkoi kyllä mennä siihen että lakkasin välittämästä. Kyllä mä oikeastaan odotan sukulaisilta semmoista hetkeä että joku vain tulee ja kysyy että hei, oletko joskus miettinyt sun sukupuoli-identiteettiä?

Jotkut haastateltavista olivat jättäneet tai aikoivat jättää joillekin ihmisille kertomatta, kunnes transprosessi on siinä vaiheessa, että hormonien vaikutukset kehoon tekisivät asian näkyväksi ”itsestään”. Esimerkiksi Milon sukulaiset

eivät kauheasti asiasta tiedä, tai en ole puhunut. Lähinnä itse asiassa tällä hetkellä mietin sitä, että mä olen tän kuun lopussa menossa hormonipolille, ja sen jälkeen mahdollisesti ulkonäössä tapahtuu joitakin vähän huomattavampiakin muutoksia. Siinä on tällainen keskustelu mikä ehkä äidin kanssa tarvitsisi käydä.

Toivo puolestaan kertoo ulostulostaan miehenä näin:

Toivo: Ensin aloin ajatella itsestäni sukupuolettomampana, ja mä en vielä vaatinut muilta ihmisiltä mitään. Mutta [sitten] mä menin uuteen kouluun, tai siis aloitin lukion, ja sitten mä vain aloin käyttää uutta nimeä sillä tavalla, että mä ennen jokaista tuntia menin aina kertomaan kaikille opettajille, että hei mun nimi on Toivo, sanokaa mua Toivoksi. Usein mä oletin että se sukupuoli-identiteetti tulisi sen nimen mukana ilmi ihmisille sen takia, että Toivo on niin selkeästi miehen nimi. Mutta aina joskus ei tullut, ja sitten muhun kuitenkin viitattiin tyttönä tai jotain, jolloin mä jotenkin ärtyneesti huomautin asiasta... Mä myös saatoin muuten kertoa ihmisille vaivihkaa, niin että mä vain esittäydin sillä nimellä ja saatoin puhua itsestäni jotenkin niin että viittasin itseeni miehiin kuuluvana henkilönä... Mutta mä en hirveästi ollut erikseen kenellekään että hei, olen muuten transsukupuolinen ja se tarkoittaa sitä ja tätä... Jossakin vaiheessa sitten kuitenkin lopetin sen, kun se ei ollut enää tarpeellista. Sitten kun rupesi menemään enemmän läpi, niin sitten pystyi vain olemaan eikä tarvinnut kertoa ihmisille olevansa trans.

Siinä, kenelle tai keille haastateltavat ovat tulleet ulos, on pääpiirteittäin kaksi strategiaa. Jotkut ovat tulleet ulos ensin läheisimmille ihmisille, ja sitten etäisemmille sitä mukaa kun on tarvinnut. Toinen tapa oli ollut tulla ulos ensin etäisemmille ihmisille, joiden reaktioista

ei ole niin väliä, ja sitten tutuille, kun alkoi olla varmempi olo. Jotkut olivat tulleet ulos vain joko läheisille tai etäisille ihmisille, ja useimmat eivät olleet tehneet järjestelmällistä ulostuloa jonkin tietyn mallin mukaan. Esimerkiksi Esa kertoo olleensa tovin ulkona muutamille lähimmistä ihmisistään, ja sitten kertoneensa asiasta Facebookissa:

Esa: What I did was, I took a picture of myself in a dress and leggings and high heels and - - make up. I had also just bleached my hair. I hadn't changed my hair color in years, or what felt like a while; so, even though that's not a gender-related thing, it was another big thing I did that really changed my appearance. And so I had this new appearance and I took this picture of myself and I put it on my Facebook with this small message that was pretty much like "Yo, I'm queer [laughs]" but in many more words. I said, "Listen. I'm sick and tired of being treated like a male because men are supposed to be like this. I'm sick of my sexual orientation being treated like this and I'm coming out as genderqueer, and I describe myself as pansexual, and this is who I am. Also, not this is who I really am, but this is as much a part of me as everything you knew beforehand. And I said to tell everyone who you think would care, or anyone who knows me, because I want everyone to know, and I just got to get all this out."

7.2 Ulos vanhasta, sisään uuteen

Ulostulo muille jatkaa tietyssä mielessä samaa siirtymää, johon ulostulo itselle kuuluu. Ulostulo itselle on edellytys sille, että voi tulla ulos muille. Ulostulossa muille ikään kuin tuodaan yhteisön tietoon asia, joka on siihen asti kypsynyt omassa mielessä. Kyseessä on siis yksityisen tekeminen julkiseksi, ja tavallaan myös yhteisön haastaminen ottamaan kantaa yksityiseen asiaan: asia on nyt näin, mitäs sanotte?

Kun ulostulossa itselle erotaan ehdotuksessani tietynlaisesta maailmankuvasta, ulostulo muille on eroamista vanhaa maailmankuvaa tuottavasta yhteisöstä. Samalla siinä liitytään uuteen, uuden maailmankuvan jakavaan yhteisöön. Yksi lause, "olen muunsukupuolinen, en mies enkä nainen" tai jokin sen muunnelma, siis sekä erottaa että liittyy yksilön ja rakenteen.

Koska yksi lause näin ilmiselvästi sisältää sekä eroamisen vanhasta että liittämisen uuteen, olisi kovin houkuttelevaa todeta, että ulostulo muille on yksinkertainen rituaali, jossa välivaihe on ajanjakson sijaan vain analyttinen kategoria, välttämätön ajallinen raja vanhan ja uuden välillä. Ehdotan kuitenkin, että tarkemmalla tarkastelulla esiin voi nousta monimuotoisempi kuvio. Näin ajattelen kahdesta syystä, joita käsittelen seuraavaksi.

7.3 Anomalinen muunsukupuolisuus

Niki: Mulla on ollut ihan lapsuudesta saakka vaikeuksia täyttää sukupuolen perusteella mulle asetettuja odotuksia ja oletuksia. Muistan että jossain vaiheessa ala-asteikäisenä halusin olla poika, mutta toisaalta sitten oli sosiaalisesti niin vaikeaa ala-asteen loppupuolella, että silloin mä en oikein halunnut olla mitään. Sitten kun pääsin siitä, mulla oli niin voimakas tarve taas yläasteikäisenä sopeutua massaan, joukkoon, ja kelvata, että silloin tietysti aivan ilmiselvästi olin tyttö, ja yritin kaikin tavoin täyttää kaikki odotukset ja oletukset, mitä pystyin keksimään siihen rooliin.

—

Uinu: Mua on ihan ekaluokasta saakka kiusattu. Siinä on se että mulle oli opetettu että erilaisuus on pahasta, ja koskaan ei saisi erota massasta. Ja vaikka eroaisitkin, niin sitten oot kuitenkin aina tavalla tai toisella huono.

Lähes kaikki haastateltavat kertovat tulleen lapsuudessaan kiusatuiksi niiden tapojen vuoksi, joilla he sukupuoltaan ilmaisivat. Milo taas toteaa, että hänen tavoitteensa olisi sopia maailmaan nykyistä huonommin, ei suinkaan paremmin. Tulkitsen molempien ilmiöiden kertovan anomalisuudesta, monitulkintaisuudesta, joka vastakohtapareista koostuvassa sukupuolijärjestelmässä näyttää rikkovan järjestystä.

Anomalisuus on järjestelmien ja rituaalien välitilojen ominaisuus, joka Mary Douglasin mukaan tekee näkyväksi sen järjestelmän, jonka puitteissa se toimii. Anomalia tarkoittaa luokitteluja uhmaavaa, monitulkintaista asiaa: anomalinen ilmiö kieltäytyy sopimasta järjestelmään ja näin ollen uhmaa järjestelmän olemassaolon oikeutusta. Koska erilaiset järjestelmät luovat yksilöille ja yhteisöille turvallisuudentunnetta, niiden kyseenalaistaminen voi aiheuttaa huolestumista, ahdistusta, pelkoa. Koska ihminen pitää mielummin tutuissa rakenteissa kuin harkitsee uusia, anomalian kohtaaminen aiheuttaa helposti torjuntareaktion. Anomalian olemassaolo halutaan kieltää ja estää, sillä se uhkaa järjestelmän ja näin ollen yhteisön jatkuvuutta. Tai kuten Turner (2007, 123-124) kirjoittaa, pitkittyvät liminaalisuuden ”ilmaukset vaikuttavat välttämättä vaarallisilta ja anarkistisilta” ”niiden näkökulmasta, joille rakenteen ylläpitäminen on tärkeää” - tällaisia tilanteita on siis ”hillittävä määräyksen, kiellon ja ehdoin”.

Kun siis ykkösluokkalaista Uinua kiusataan sen takia, että hän erottuu massasta ”liian poikamaisena tyttönä”, kyseessä on Douglasin ajattelua lainaten ympäristön reaktio anomalian kohtaamiseen; Emile Durkheim taas kuvaa yhteisön rankaisevan ”häpeällä ja syyllisyydellä” henkilöä, joka sekoittaa kulttuuristen rajojen eri puolilla olevia asioita, siis

”häpäisee pyhän” (Durkheim 1980, 270-272). Anomalinen ilmiö pakottaa sen kohtaavan henkilön muokkaamaan maailmankuvaansa, mutta helpompaa on sivuuttaa ilmiö tai yrittää välttää joutumasta toiste tekemisiin sen kanssa (Douglas 2000, 90). Uinu, Niki ja Kuutti kertovat, että kiusaamisella heitä yritettiin nimenomaan estää olemasta liian erilaisia.

Esa: There have been times in my life when I’ve thought, “What if I just cut that out? What if I just said I was a man? What if I just pretended, you know” - - but I just get so depressed and so tired...

Ellen Jean Samuels toteaa, että ”normaalien” joukkoon sulautuminen, läpi meneminen (passing) samalla avaa pääsyn tiettyihin etuoikeuksiin ja aiheuttaa ”syvän väärintulkituksen tunteen ja sisäisen ristiriidan” (a profound sense of misrecognition and internal dissonance) (Samuels 2003, 239). Haastateltavien kertomuksissa nämä sisäiset kipuilut yhdistyvät suoraan tai epäsuorasti kohdattaviin kiusaamiseen ja pilkkaan. Yritykset olla ”normaali” voivatkin johtaa mielenterveyden ongelmiin, masennukseen ja jopa itsetuhoisuuteen (Corrigan, Kosyluk & Rüsch 2013, 2). Vaikka seksuaali- tai sukupuoli-identiteetin kätkeyminen ympäristöltä on vaaraksi yksilön hyvinvoinnille, se voi silti joskus olla parempi vaihtoehto kuin muut tarjolla olevat.

7.4 Tilastollinen välihuomio: sateenkaari-ihmiset viharikosten uhreina

Amnesty Internationalin raportissa *Because of who I am. Homophobia, transphobia and hate crimes in Europe* todetaan, että liki 70 prosenttia kyselyyn osallistuneista sateenkaarinuorista kertoi piilottavansa seksuaali- tai sukupuoli-identiteettinsä koulussa, ja joka neljäs vastaaja kertoi kokeneensa väkivaltaa tai sillä uhkailua viimeisten viiden vuoden aikana. Tästä huolimatta suurimmassa osassa Euroopan maita ei seksuaali- tai sukupuoli-identiteetin perusteella tehtyä väkivaltaa tilastoida erikseen: homofobisia viharikoksia tilastoidaan 13 EU-maassa, transfobisia viharikoksia²⁴ vain viidessä. (Amnesty International 2013, 2)

Suomessa molempia kategorioita on tilastoitu vuodesta 2008 lähtien (OSCE 2010, 17). Sukupuoli-identiteetin tai sukupuolen ilmaisun vuoksi tehdystä viharikoksesta tehtyjä

²⁴ ”Viharikos on henkilöä, ryhmää, jonkun omaisuutta, instituutiota tai näiden edustajaa kohtaan tehty rikos, jonka motiivina ovat ennakkoluulot tai vihamielisyys uhrin oletettua tai todellista etnistä tai kansallista taustaa, uskonnollista vakaumusta tai elämäntavasta, seksuaalista suuntautumista, sukupuoli-identiteettiä, sukupuolen ilmaisua tai vammaisuutta kohtaan.” (Tihveräinen 2013, 2.)

rikosilmoituksia tilastoitiin vuonna 2009 viisi kappaletta, vuosina 2011 ja 2012 kolme. Tilastointi ei kuitenkaan ole yksiselitteistä tai osu aina oikeaan; sateenkaareviin ihmisiin kohdistuneita viharikoksia on tilastoitu esimerkiksi yleisimpään kategoriaan, rasismina (Niemi 2011, 83; Tihveräinen 2013, 11).

Poliisiammattikorkeakoulun tutkija Tero Tihveräinen (2013, 12) muistuttaa, että tilastoihin päätyvät vain sellaiset poliisille tehtyt rikosilmoitukset, jotka poliisiviranomainen harkintansa mukaan merkitsee viharikoskategoriaan ja edelleen oikeaan alakategoriaan: ”useamman vuoden viharikosselvityksistä käy ilmi, ettei rasismi- tai viharikoskoodia ole käytetty kovin monissa jutuissa.” OSCE-järjestön (Organization for Security and Co-operation in Europe) vuosiraportissa vuodelta 2009 todetaankin:

[Myös] valtioissa, joissa kerätään dataa spesifeistä uhriryhmistä, johdonmukainen ryhmittely on ongelmallista, koska eri ryhmien väliset rajat ovat usein häilyviä. Usein voi olla vaikeaa päätellä, onko uhrille tehty väkivaltaa johtuen ”rodusta”, etnisyydestä, uskonnosta vai joidenkin näistä yhdistelmästä. Tällöin yksinkertaiset kategorisoinnit osoittautuvat mahdottomiksi.²⁵ (OSCE 2010, 20.)

Myös tuoreen suomalaisen THL:n Kouluterveyskyselyn vuodelta 2013 mukaan transnuoret olivat ”selvästi tyytymättömämpiä terveyteensä kuin cisnuoret. Tyytymättömyys korreloi sen kanssa, miten transnuoret arvioivat mahdollisuuksiaan ilmaista sukupuoltaan: jos henkilö ei tuntenut voivansa ilmaista sukupuoltaan, hän ei ollut myöskään tyytyväinen terveydentilaansa.” (Alanko 2014, 35.)

Nuorisotutkimusverkoston tuoreen Mitä kuuluu sateenkaarinuorille Suomessa -tutkimuksen mukaan tutkimukseen osallistuneilla transnuorilla oli ”selvästi enemmän masennus- ja ahdistusoireita” ja ”selvästi heikompi itsetunto” kuin cis-nuorilla. Itsemurhaa on tutkimukseen osallistuneista pohtinut useampi kuin joka toinen. (Alanko 2014, 38-39.)

7.5 Ulostulo ja siirtymäriitti: kaksi järjestelmää

Yllä esiteltyjen lukujen valossa on nähdäkseni perusteltua väittää, että sukupuolijärjestelmään sopimattomien yksilöiden ja ryhmien kohtaama väkivalta ja syrjintä ei ole sattumanvaraista tai yksittäistapauksista koostuvaa. Päinvastoin, kyse on kirjaimellisesti järjestelmällisestä ja järjestelmän säilymiseksi tehtävästä väkivallasta, jonka tehtävä on painaa näkymättömiin ja mieluiten tehdä olemattomaksi järjestelmää

²⁵ “In states that do collect data on specific victim groups, consistent categorization is problematic because the lines between various victim groups are often blurred. It can often be difficult to judge whether a victim was attacked because of “race”, ethnicity, religion or some combination of these, making simple categorizations impossible.”

uhkaavat poikkeavuudet. Sukupuoliluovien lasten laajamittainen koulukiusaaminen ja mahdollisuus sukupuolta ilmaisemalla ”sopia huonommin maailmaan” kertovat molemmat sukupuolijärjestelmän toimimisesta näkymättömissä mutta täydellä teholla. Missä on anomalia, siis poikkeama järjestelmästä, siellä on järjestelmä (Douglas 2000, 47, 85-86).

Ja nyt on kyseessä peräti kaksi poikkeamaa, joista ensimmäinen edeltää ulostuloja, toinen seuraa niitä. Siksi ajattelen, että kyseessä täytyy olla (ainakin) kaksi eri järjestelmää, joista toisesta erotaan, toiseen liitytään ulostulossa muille ihmisille. Nämä kaksi järjestelmää eivät ole täysin erillisiä toisistaan. Pikemminkin näkisin niiden edellyttävän toinen toistaan ja samalla kilpailevan keskenään. Seuraavissa kolmessa kappaleessa perustelen, miksi näin ajattelen. Pahoittelen lukijalle tämän osan mahdollista vaikeaselkoisuutta; minulle se oli yksi hankalimmista kohdista panna ajatuksiani sanoiksi.

Kun henkilö kertoo ystävilleen, läheisilleen tai muille ihmisille, että ”ei ole nainen tai mies vaan muunsukupuolinen”, hän liittää itsensä julkisesti siihen sosiaaliseen kategoriaan, johon hän itselleen ulos tulostaan lähtien on voinut mielessään kuulua. Ulostulo, joka on muotoa ei (nainen) – eikä (mies), edellyttää tullakseen ymmärretyksi maailmankuvan, johon kuuluu sukupuolikategorioiden ilmaiseminen muodossa joko (nainen) – tai (mies). Rituaali, jossa tehdään näkyväksi oma kuulumattomuus kumpaakaan perinteisistä sukupuolista, edellyttää, että rituaalin ”yleisö” tuntee ja olettaa sukupuolijärjestelmän, jossa vaihtoehtoja on vain kaksi. Yhteisö, jossa tällainen maailmankuva on vallalla, on se yhteisö, josta rituaalilla erotaan. Näin ollen muunsukupuolinen ulostulo on rituaali, jonka käyttövoimaa on kritiikki valtavirtaista sukupuoliuskon tulkintaa kohtaan.

Muunsukupuolisena ulos tuleva henkilö, joka sanoo ”että en ole tyttö enkä poikakaan, ja että en tykkää siitä jos käytetään sukupuolittavia sanoja (Ila)”, antaa samalla ymmärtää, että on olemassa vaihtoehto(ja) perinteiselle kahden sukupuolen järjestelmälle. Ulostulija ei ainoastaan määritä uudelleen omaa suhdettaan jo kuulijoiden tiedossa oleviin kulttuurisiin kategorioihin, vaan myös haastaa näihin kategorioihin perustuvan maailmankuvan esittämällä sille radikaalisti erilaisen vaihtoehdon. Voisi sanoa, että muunsukupuolinen ulostulo pyrkii reformoimaan (uudelleenmuotoilemaan) vallalla olevaa sukupuoliuskon teologiaa (oppia) asettamalla sen kanssa vastakkain uuden, queerin teologian, johon rituaalin todistajien on tavalla tai toisella reagoitava.

Tästä näkökulmasta muunsukupuolinen ulostulo on uudenlaisen

sukupuoliuskonnon tulkinnan perustava rituaali, jossa joko – tai -maailmankuva (joko mies tai nainen) ensin osoitetaan riittämättömäksi ei – eikä -muotoisella kritiikillä (ei mies eikä nainen), minkä jälkeen vanha vastakohtapari täydennetään uudella tulkinnalla, vaan-muotoisella väittämällä (vaan muunsukupuolinen). Yksilön ja yhteisön suhteen näkökulmasta ulostulorituaalin ”ei – eikä” -toteamusta voidaan pitää yksilön vanhasta erottavana osana, ”vaan”-lausetta puolestaan tämän uuteen liittävä osana. Ulostulorituaalissa valtavirtasukupuoliuskonnon kahden sukupuolen malli korvataan mallilla, jossa vastakohtat ovatkin miehen ja naisen tai cissukupuolisen ja transsukupuolisen sijaan binäärisukupuolinen ja muunsukupuolinen.

Ulostulon siis voidaan ajatella tarkoittavan liittymistä uuteen yhteisöön ja sen rakenteeseen. Valtavirtasukupuoliuskonnon näkökulmasta väitteeni siitä eroamisesta on kuitenkin kyseenalainen. Onko pyhän sukupuolieron uskonnosta sen itseyttämyksen mukaan edes mahdollista erota? Eikö koko järjestelmän keskeisin määrite ole, että se ei tunnusta muita vaihtoehtoja kuin itsensä? Valtavirtasukupuoliuskonnon näkökulmasta muunsukupuolisena ulostuleva henkilö voisi toisin sanoen irrota sen rakenteesta rituaaliseen välitilaan, mutta itse uskonnosta eroaminen ei ole mahdollista, koska muita vaihtoehtoja ei ole. Muunsukupuolinen henkilö on sukupuoliuskon silmissä tuomittu ikuiseen liminaalisuuteen, joka tarkoittaa paitsi vapautta normeista, myös luopumista oikeudesta tulla järjestelmän tunnustamaksi.

Muunsukupuolisuuden olemassaolo asettaa valtavirtasukupuoliuskonnolle haasteen, johon tämä ei pysty vastaamaan. Kuitenkaan muunsukupuolinen sukupuoliuskon tulkinta ei voisi olla olemassa ilman valtavirtatulkintaa, jonka kritisointi on sen olemassaolon perusta. ”Muuta” sukupuolta ei voi olla, ellei ole jotakin määriteltyä, ei-muuta. Valtavirtasukupuoliuskko ja sen queer-kritiikki toisin sanoen tarvitsevat toisiaan, tai sitten ne on molemmat purettava jonkin uuden tieltä. Yksin kumpikaan järjestelmä ei nähdäkseni pysty ottamaan huomioon koko sukupuolen moninaisuuden kirjoa. Aktivistina mietin hiukan haikena, onko ylipäätään mahdollista rakentaa sellaista aidon monikantaista sukupuolijärjestelmää, jossa mikään määritelmä ei tulisi toisten sortamaksi, eikä mikään kokemus jäisi näkymättömiin.

8. Transprosessi ja muunsukupuolisuus

8.1 Keho, yhteisö, siirtymä

Ensimmäisessä analyysiluvussa hyödynsin laki- ja asetustekstejä rakentaakseni jonkinlaisen kuvan sukupuolenkorjausprosessista sellaisena, kuin se virallisissa dokumenteissa rakentuu. Totesin, että ”viralliset” tekstit ovat yhtä lailla sosiaalisesti rakentuvia ja sosiaalista todellisuutta rakentavia kuin yksittäisten henkilöiden haastatteluissa kertomat asiat. Lainasin Mary Douglasia, jonka mukaan ihmiskeho on yhteisön symboli, ja näin ollen ei-normatiivinen kehoisuus on uhka yhteisön järjestykselle.

Edellisessä luvussa puolestaan pohdin, miksi muunsukupuoliselle kokemukselle ei voi olla paikkaa kahden sukupuolen järjestelmässä, ja kuinka muunsukupuolisuus toisin sanoen vaatii uudenlaista käsitystä sukupuolesta. Tässä viimeisessä varsinaisessa analyysiluvussa käsittelen haastateltavieni kertomuksia muunsukupuolisena transprosessissa olemisesta. Hyödynnän aineiston kuvauksessa aiempien lukujen tuloksia ja totean ilokseni, että analyysitulokseni tuntuvat sentään olevan linjassa keskenään, vaikka ne eivät suunnattomasti minua miellytäkään.

8.2 Mitä transpolilla tapahtuu

Kahdeksasta haastatellusta viisi (Marras, Kuutti, Ila, Milo ja Toivo) oli aloittanut transprosessin, ja kaksi (Ila ja Toivo) oli ”päässyt sen loppuun asti”. Kolme muuta haastateltavaa (Niki, Uinu ja 6) kertoivat että eivät ainakaan haastattelun aikaan olleet lähtemässä prosessiin. Heilläkin oli silti kuultuja tai muuten saatuja kokemuksia prosessista. Kaikilla prosessiin lähteneillä päätöstä edelsi ulos tuleminen itselle. Muille ulostuleminen ei aineiston perusteella näyttänyt olevan yhteydessä prosessiin lähtemiseen.

Tärkeimpiä syitä transprosessiin hakeutumiselle oli kehonkuvan ja kehon välinen jännite, josta aiheutui ja aiheutuu haastatelluille dysforiakokemuksia. Transpolilta toivottiin hoitoja, jotka helpottaisivat kehodysforiaa.

Kuutti: Mä en ole edes ihan varma että mitkä kaikki asiat johtivat siihen lähetteeseen. Mä lopulta hain sen sen takia että oli niin paska vaihe, ja mä totesin että mun on pakko alkaa edistää tätä jotenkin... Mä olin siinä vaiheessa puoli vuotta puntaroinut päivittäin, koko ajan, että haenko [lähetteen] vai enkö, ja haluanko mä tehdä keholleni jotain vai en, ja entä jos mistään ei olekaan iloa... Tai [tuntui että] en halua ikinä olla bindaamatta, mut entä jos mistään ei ole mitään iloa... entä jos mä olenkin ihan väärässä?

Myös niistä haastatelluista, jotka eivät olleet lähdössä prosessiin, kaksi (Niki ja Uinu) olivat pohtineet sitä. Heille tärkein syy olla hakeutumatta prosessiin oli ajatus siitä, että ei olisi olemassa sellaisia hoitoja, jotka helpottaisivat heidän kokemaansa sukupuolihankaluutta.

Transprosessi, valtavirtasukupuoliuskonnon rakentumispaikka jos mikä, ei kuitenkaan ole muunsukupuoliselle kokemukselle avoin tai myötämielinen. Haastateltujen mielikuvissa Helsingin transpoli näyttäytyy suorastaan vihamielisenä tilana muille kuin miehille ja naisille. Heille ei esimerkiksi aina myönnetä tarvittavia hoitoja; esimerkiksi mastektomiasta on Töölön sairaalan kirurgeilla päätös, jonka mukaan transgender-diagnoosilla olevia henkilöitä ei leikata. Tämä tarkoittaa käytännössä, että mastektomiaan päästäkseen muunsukupuolinen henkilö joutuu Helsingin transpolilla kätkemään sukupuoli-identiteettinsä ja esittämään binääristä transsukupuolista. Esimerkiksi Marras kertoo tästä elävästi:

Marras: Tuolla transtutkimusten yhteydessä on tullut niin selvästi se, että jos haluaa varmistaa itselleen hoidot niin on pakko esittää binääristä transsukupuolista tai siihen binäärijärjestelmään sopivaa, ja se on musta aika paskaa... Mä olen miettinyt että sitten kun on pulkassa tämä prosessi, ja mun ei tarvitse enää pelätä siltä suunnalta että sillä on vaikutuksia mun elämään, niin mä haluaisin jotenkin kyllä puhua siitä ja kirjottaa siitä. Se on hoitojen kannalta aika semmoinen kuuma peruna, sillä voi olla haitallinen vaikutus hoitoihin hakeutuville ihmisille ensialkuun jos sitä rupeaa tuomaan esiin. Tämä järjestelmä tavallaan pakottaa omaksumaan valheellisen identiteetin niiden suuntaan, että saisi hoidot [...]

EIP: Miten sä olet esittänyt binääriä, tai minkälaisia juttuja sä olet valinnut tehdä tai kertoa siellä, mikä tukisi sitä sellaista mielikuvaa?

Marras: No, se lähtee ihan siitä että mä katson minkä väriset sukat mulla on jalassa...

Samanlaisista kokemuksista kertovat myös Helsingissä prosessissa oleva Kuutti, itse hoitoja tarvitsematon Uinu, sekä Tampereella prosessissa oleva Milo. Tutkimukset ja suurimman osan hoidoista Tampereella läpikäynyt Ila puolestaan toteaa, että kun antoi ymmärtää olevansa mies, kaikki sujui ilman ongelmia. Pelko paljastumisesta oli hänelläkin läsnä:

Ila: En mä nyt suoranaisesti valehdellutkaan, mutta no, ehkä vähän pyöristin sillä tavalla että tunnen itseni enemmän mieheksi kuin naiseksi, niin ainakin sanoin, ja keskityin siihen mitä muutoksia mä haluaisin kroppaan... Välttelin kyllä sanomasta että en ole kumpikaan, koska pelkäsin etten saa diagnoosia enkä hoitoja.

Myös juridisen sukupuolensa mieheksi korjannut Toivo kertoo, että kaikki meni ”aika suoraan silleen sen mukaan miten yleisesti pitää tutkimusjakson ja transition mennä”. Toivon varmuus omasta kokemuksesta kuitenkin aiheutti närää transpolilla:

Toivo: Mä olin alusta asti tosi varma, ja mulla meni se [prosessi] melko nopeasti ja suoraan. Mulla sitä pidettiin huonona asiana et mä olin niin varma, ilmeisesti voisi olla niin että nuoret ihmiset voivat olla hirveän hädissään ja ne eivät oikeasti ole miettineet asioita ollenkaan.

Haastattelujen perusteella melkein pä mikä vain voi transpolilla näyttäytyä ei-toivottavana – epävarmuus, varmuus ja ei-stereotyyppisyys voivat kaikki hankaloittaa prosessin kulkua. Helsingin transpoli näyttäytyy muunsukupuolisille haastatelluille vaarallisena paikkana, jossa pienikin lipsahdus esityksestä voi vaarantaa hoitojen saamisen. Milo puolestaan kertoo Tampereella käynnissä olevasta prosessistaan, että vaikka hän on kertonut avoimesti ei-binäärisestä sukupuolestaan, hän on kuitenkin saanut tarvitsemansa hoidot ilman ongelmia. Haastateltujen kertomusten perusteella on siis syytä epäillä, että hoitojen yhdenvertaisuus ei toteudu transpolien välillä. Helsingin transpolilla työskentelevän sairaanhoitaja Satu Aaltosen mukaan Helsingin lääkärit kieltäytyvät tekemästä mastektomiaa transgender-diagnoosin saaneille, koska riittävää tutkimustietoa leikkauksen positiivisista vaikutuksista ei ole (Aaltonen 2014, haastattelu). Kuitenkin sukupuolidysforia voi aiheuttaa kärsimystä ja ”merkittävää toimintakyvyn alenemista (Huuska 2011, 223)”, ja sukupuolidysforiaan parhaiten toimiva hoito on sukupuolen lääketieteellinen korjausprosessi (Huuska 2011, 243; Pimenoff 2008, 96). Lisäksi Tampereella samalla diagnoosilla pääsee mastektomiaan. Mistä helsinkiläiskirurgien päätöksessä on kyse? Mitä muuta se aiheuttaa kuin sen, että ihmiset, jotka hoitoa tarvitsevat, eivät voi käyttäytyä totuudenmukaisesti instituutiossa, jossa nimenomaan kaivattaisiin todenmukaista tietoa muunsukupuolisuudesta? Tämä noidankehä, jossa tiedonpuute johtaa näkymättömyyksiä tekeviin käytäntöihin ja näkymättömyys tiedonpuutteen jatkumiseen, on katkaistava.

8.3 Sukupuoliuskonnot, keho ja tiedostaminen

Edellisessä luvussa esitin, että muunsukupuolinen ulostulo on samaan aikaan kahden sukupuoliuskonnon tulkinnan siirtymäriitti. Samoin on muunsukupuolisen transprosessin laita: transprosessiin hakeutuva muunsukupuolinen henkilö irrottautuu yhteiskunnallisesta rakenteesta, jota muokkaamaton ”normikeho” symboloi, ja astuu liminaaliseen tilaan.

Tai ehkäpä muokattu, ei-normatiivinen keho onkin liminaalinen vain toisessa järjestelmässä, siinä, jossa kehon ominaisuudet paikantavat yksilön tämän halusta riippumatta jompaankumpaan virallisista sukupuolista. Tästä näkökulmasta kehoaan transprosessin avulla muokkaava henkilö, joka ei kuitenkaan ole oikeutettu liittymään uuteen viralliseen sukupuoleen, on tosiaan liminaalinen monella tavalla: hän on ei-normatiivisessa kehossa toimiva yksilö, joka kieltäytyy kuulumasta rakenteeseen; itse itsensä nimennyt toimija, jonka keholliset piirteet, toiminta ja elämänpolku eivät sovi yksiselitteisesti mihinkään järjestelmän tunnustamaan kategoriaan; sanalla sanoen queer, jos queer on Halberstamin (2005, 1-2) ehdottamalla tavalla vaihtoehtoisten ajallisuuksien ja paikantumisten mukaan elämistä sivussa valtarakenteista tai niiden lomassa.

Queer-sukupuoliuskossa taas kyse ei välttämättä ole liminaalisuudesta, koska sen näkökulmasta sukupuoli ei ole sidottu kehon koostumukseen. Pikemminkin transprosessiin hakeutuminen on jatkoa itselle ulostulemiselle, tietoiseksi tulemisen hyödyntämistä oman elämän ratkaisuja tehdessä. Ehkä voisi ajatella, että sukupuolikäsitys, jonka mukaan olennaista sukupuolen määrittelyssä on kokemus, tiedostaminen ja oman paikan etsiminen, ritualisoi oman sukupuolen toteuttamiseen liittyvän päätöksenteon niin transprosessissa kuin sen ulkopuolellakin.

Queer-tulkinnan sukupuoliuskonto on yksilön vapautumista yhteisön asettamista normeista ja kulkemista kohti itselle sopivinta paikkaa suhteessa sukupuoleen. Matkalla käytetään hyväksi monenlaisia vastaan tulevia mahdollisuuksia ja rakenteellisia yksityiskohtia. Yksilön vastuu ja toimijuus korostuvat tällöin, ja esimerkiksi valtavirtasukupuolijärjestelmää hyödynnetään oman elämäntilanteen parantamiseen. Koska haastateltavien mukaan on yleisesti tiedossa, millaista käytöstä ainakin Helsingin transpolilla odotetaan, päätös lähteä tavoittelemaan hoitoja ja diagnoosia on tietoinen, vaikkakaan ei suoranaisesti vapaaehtoinen: dysforiasta kärsivällä henkilöllä ei ehkä voida

sanoa olevan mainittavasti vaihtoehtoja. Haastateltavat tekevät halusta, tarpeesta tai pakosta ratkaisun lähteä prosessiin siitä huolimatta, että hoidot saadakseen on esitettävä eri sukupuolen ihmistä.

Päätös olla kertomatta totuutta omasta sukupuolikokemuksesta voidaan siis nähdä yksilön tapana hankkia itselleen tarvitsemansa käyttäen hyväksi niitä keinoja, joita kilpailevatkin järjestelmät hänelle tarjoavat. Samalla voidaan kuitenkin ajatella, että joissakin tilanteissa yksilön etu nousee tärkeämmäksi kuin yhteisön hyvä: kertomalla transpolilla normien mukaista tarinaa omasta sukupuolesta yksilö hyödyttää omaa etenemistään mutta vahvistaa samalla olemassa olevaa, sortavaksi koettua järjestelmää. Queer-sukupuoliuskonnossa ei kannusteta marttyyriyteen.

9. Lopuksi: kaksi järjestelmää, yksi järjestelmä

Tässä tutkimuksessa olen tarkastellut suomalaisia sukupuoliuskon ilmenemismuotoja kahden hyvin erilaisen aineiston kautta. Olen esitellyt lakitekstien ja lääketieteen sukupuolikäsityksiä, ”virallisen” sukupuolen dokumentteja; ja olen kulkenut kahdeksan haastateltavani kertomuksissa jäljittämässä sukupuolta, joka eroaa oleellisesti institutionalisoituneista sukupuolikäsityksistä. Olen tullut siihen tulokseen, että vaikka keskeinen käsite on molemmissa järjestelmissä yhteinen, sen määrittely, käyttö ja todeksi eläminen ovat niissä aivan erilaiset.

Valtavirtasukupuoliuskon sukupuoli on pysyvää, ei-tietoista, normitettua yhteisöllistä; se on nimenomaan yhteisön koossa pysymisen ehto, tai niin sen piirissä elävien annetaan rivien väleissä ymmärtää. Queer-sukupuoliuskon tunnuspiirteitä puolestaan ovat liikkuvuus, tietoisuus, normienvastaisuus ja vaatimus yksilön määrittelyoikeuden varaamisesta ainoastaan tälle itselleen.

Kumpaan sukupuoliuskon muotoa eletään todeksi kehoissa, yhteisön rajojen symbolisissa ylläpitäjissä. Järjestelmien tunnusmerkit tulevat käytäntöön juuri kehollisessa olemisessa ja siinä, kuinka kehoon yhteisöissä suhtaudutaan. Kehon normitettuus tai normeista vapaus kertoo paljon siitä järjestelmästä, jonka puitteissa ihminen – queer, cis, kuka vain – elämäänsä elää. Keho on siis kuin kartta yhteisön sisällä suunnistamiseen; kuten Victor Turner kirjoittaa, siirtymärituaaleissa kehoon kirjoitetaan yhteisön tieto ja viisaus.

Olisiko queersukupuoliuskonnosta sitten valtajärjestelmän haastajaksi? Voisiko rakenteetonta, tasa-arvoista olemisen tapaa kannattava sukupuolentulkinta korvata kovan, normittavan järjestelmän, joka murskaa poikkeamat alleen? Työtäni aloittaessani olin tämän kysymyksen suhteen toiveikkaampi kuin nyt. Odotin queervallankumouksen alkamista ja halusin toineni olla sen etujoukoissa, osoittamassa kuinka vaarallinen normijärjestelmä on ja kuinka se siksi voitaisiin ja tulisi kaataa.

Tarkastellessani sukupuoliuskojen rajoja pyhän ja rituaalin käsitteiden avulla aloin kuitenkin ajatella, että eronteko kuuluu niin inhoamaani kuin arvostamaanikin sukupuolijärjestelmään – toisin sanoen ne molemmat ovat järjestelmiä, ja järjestelmät

sisältävät aina erotteluja. Rajanveto yksilöiden, ominaisuuksien ja ryhmien välillä tuntuu väistämättömältä, tai ainakaan en omassa tutkimuksessani pystynyt osoittamaan, että erottelematon yhteisö olisi mahdollista löytää. Tästä kirjoittavat niin Durkheim, Douglas kuin Anttonenkin, mutta en halunnut uskoa siihen. Halusin, että järjestelmät ja hierarkiat voitaisiin purkaa kokonaan tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden tieltä. Nyt en enää usko siihen. Yksilöt ja ryhmät voivat nähdäkseni vapauttaa itsensä, ja siihen queersukupuoliuskonto on ainakin parempi työkalu kuin se valtavirtaisempi. Mutta ehkä pelastautuminen on aina vain järjestelmän paremmalle puolelle turvaan pääsemistä, ja rakenteet jatkavat sortoaan aina joidenkuiden muiden kustannuksella.

Haikeisiin tunnelmiin päättyvän tutkimukseni lopuksi voin helpotuksekseni kuitenkin todeta, että onneksi työni ei ole yleistettävissä kovin laajalle. Olen tutkinut kahdeksan henkilön haastatteluja ja koonnut niistä juuri tästä aineistosta nousevan sukupuolijärjestelmän tunnuspiirteitä. En ole tutkimuksellani pystynyt osoittamaan, että yhteisöjä voisi olla ilman hierarkkisia rakenteita tai vähintään me-muut -jakoja. Tutkijana joudun tyytymään tähän ja toteamaan, että olen vastannut tutkimuskysymykseeni sillä tavoin, kuin tämän aineiston perusteella siihen voin vastata. Jatkotutkimus ja ilmaan heittämieni näkökulmien kehittäminen jää tulevien tutkijoiden tehtäväksi.

Aktivistina säilytän silti toivon siitä, että ei-edustava, ei-yleistettävä tutkimukseni voisi toimia tiedon lisääjänä muunsukupuolisuudesta. En ole tutkimuksellani kumonnut yhtäkään valtavirtaista uskontotieteellistä teoriaa enkä muuttanut sanottavammin tiedeyhteisön voimasuhteita. Tämän työn anti uskontotieteelle, sukupuolentutkimukselle ja paremman maailman tavoittelulle ylipäätään on ehkä kuitenkin ollut sukupuoliuskon(non) käsitteen päivittäminen ottamaan paremmin huomioon myös sukupuolen moninaisuuden kysymyksiä. Toivon myös rakenteleman ”kriittiseen rituaalitutkimukseen” paikantuvan analyysimallin olevan avuksi tulevalle tutkimukselle, liittyypä se sukupuoleen tai mihin muuhun ritualisoituun elämänalueeseen tahansa.

Haluaisin sanoa lopuksi jotain hienoa ja ylevää, mutta kaikki taitaa olla sanottu. Ei kait tässä sitten. Gradu päättyy, aktivismi jatkuu. Nyt on Pride-viikko, maalasin tennareihini sateenkaaret. Nähdään kulkueessa!

10. Lähteet ja kirjallisuus

Lähteet

Asetukset, mietinnöt ja päätökset

Hermanson, Terhi

- 2002 Nykytila ja muutoksen syyt. Sosiaali- ja terveysministeriön asetus sukupuolen muuttamiseen tähtäävän tutkimuksen ja hoidon järjestämisestä sekä lääketieteellisestä selvityksestä transseksuaalin sukupuolen vahvistamista varten. Sosiaali- ja terveysministeriö/muistio 1.11.2002. Internet-lähde, luettu 20.5.2014:
[http://trasek.fi/vanhatsivut/laki/asetus_selitys.htm]

Sosiaali- ja terveysvaliokunta

- 2002 Hallituksen esitys laiksi sukupuolen vahvistamisesta eräissä tapauksissa ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi. StVM 7/2002 vp - HE 56/2001 vp. Internet-lähde, luettu 10.4.2014. [<http://www.edilex.fi/mt/stvm20020007>]

Sosiaali- ja terveysministeriö

- 2002 Sosiaali- ja terveysministeriön asetus sukupuolen muuttamiseen tähtäävän tutkimuksen ja hoidon järjestämisestä sekä lääketieteellisestä selvityksestä transseksuaalin sukupuolen vahvistamista varten. Asetus 1053/2002. Internet-lähde, luettu 20.5.2014:
[<http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2002/20021053>]
- 2013a Transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta annetun lain muutostarpeet. Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta ETENE: Lausunto STM/5023/2012, 17.4.2013. Internet-lähde, luettu 10.4.2014
[http://www.etene.fi/c/document_library/get_file?folderId=436529&name=DLFE-5825.pdf]
- 2013b Transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta annetun lain uudistamisen työryhmä. Sosiaali- ja terveyspalveluosasto: Asettamispäätös STM058:00/2013, 06.09.2013. Internet-lähde, luettu 28.4.2014
[http://www.stm.fi/c/document_library/get_file?folderId=6556944&name=DLFE-27406.pdf]

Lakitekstit

Avioliittolaki. 13.6.1929/234. Internet-lähde, luettu 25.6.2014.

[<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1929/19290234>]

Laki rekisteröidystä parisuhteesta. 9.11.2001/950. Internet-lähde, luettu 25.6.2014.

[<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2001/20010950>]

Laki transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta. 563/2002. Internet-lähde, luettu 25.6.2014.

[<http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2002/20020563>]

Nimilaki. 9.8.1985/694. Internet-lähde, luettu 25.6.2014.

[<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1985/19850694>]

Haastattelut ja keskustelut

Satu Aaltonen, sairaanhoitaja, keskustelu 7.3.2014.

Kuutti, haastattelu 1.12.2013

Marras, haastattelu 3.12.2013

Niki, haastattelu 11.12.2013

Toivo, haastattelu 12.12.2013

Uinu, haastattelu 13.12.2013

Esa, haastattelu 7.1.2014

Ila, haastattelu 9.1.2014

Milo, haastattelu 16.1.2014

Raportit ja kannanotot

Amnesty International

2013 Because of who I am. Homophobia, Transphobia and Hate Crimes in Europe. London: Amnesty International.

2014 The State Decides who I am. Lack of Legal Gender Recognition for Transgender People in Europe. London: Amnesty International.

Méndez, Juan E.

2013 Report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, Juan E. Méndez. United Nations General Assembly, Human Rights Council. Internet-lähde, luettu 20.5.2014.

[http://www.wpanet.org/uploads/Latest_News/News_from_WPA_Sections/attach%2001.pdf]

OSCE, Organization for Security and Co-operation in Europe

2010 Hate Crimes in the OSCE Region – Incidents and Responses. Annual Report for 2009. Varsova: OSCE. Internet-lähde, luettu 20.5.2014:
[<http://www.osce.org/odihr/73636?download=true>]

Seta ry.

2013 Seta ja Trasek: Ihmisoikeudet translain perustaksi. Kannanotto 20.11.2013. Internet-lähde, luettu 20.5.2014.
[<http://seta.fi/seta-ja-trasek-ihmisoikeudet-translain-perustaksi/>]

Trasek ry.

2014a Perustietoa: sukupuolienkorjaus. Internet-lähde, luettu 25.6.2014.
[<http://trasek.fi/perustietoa/sukupuolienkorjaus/>]

2014b Tiedote: Trasek ja Seta Amnestyn raportista: Translain uudistus toteutettava tällä hallituskaudella. 4.2.2014. Internet-lähde, luettu 25.6.2014.
[<http://trasek.fi/2014/02/04/trasek-ja-seta-amnestyn-raportista-translain-uudistus-toteutettava-talla-hallituskaudella/>]

World Health Organization WHO

2014 Eliminating forced, coercive and otherwise involuntary sterilization. An interagency statement. OHCHR, UN Women, UNAIDS, UNDP, UNFPA, UNICEF and WHO. Geneva: WHO Press.

[http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/112848/1/9789241507325_eng.pdf?ua=1]

Kirjallisuus

Alanko, Katarina

2014 Mitä kuuluu sateenkaarinuorille Suomessa? Nuorisotutkimusverkoston julkaisuja 146. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto.

Anttonen, Veikko

2011 The sacredness of the self, of society and of the human body. The case of a Finnish transgender pastor Marja-Sisko Aalto. Scripta Instituti Donneriani Aboensis 23(2011).

2012 Uskontotieteen maastot ja kartat. Tietolipas 232. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Bell, Catherine

1992 Ritual theory, ritual practice. Oxford: Oxford University Press.

Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas

1994 [1966] Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Helsinki: Gaudeamus.

Bornstein, Kate

- 1994 Gender Outlaw: on Men, Women and the Rest of Us. New York: Routledge.
1998 My Gender Workbook: How to Become a Real Man, a Real Woman, the Real You, or Something Else Entirely. New York: Routledge.

Butler, Judith

- 2006 [1990] Hankala sukupuoli. Feminismi ja identiteetin kumous. Helsinki: Gaudeamus.

Charpentier, Sari

- 1999 Pyhä sukupuoliero homo- ja lesboliittojen vastustamisen taustalla. Teoksessa Hovi, Tuija, Nenola, Aili, Sakaranaho, Tuula & Vuola, Elina (toim.), Uskonto ja sukupuoli. Helsinki: Helsinki University Press.
2001 Sukupuoliusko. Valta, sukupuoli ja pyhä avioliitto lesbo- ja homoliittokeskustelussa. Nykyluktuuriin tutkimuskeskuksen julkaisuja 69. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Corrigan, Patrick W., Kosyluk, Kristin A., & Rüsch, Nicolas

- 2013 Reducing Self-Stigma by Coming out Proud. American Journal of Public Health, March 2013.

Donovan, James M.

- 2008 Legal anthropology. An Introduction. Lanham: AltaMira Press.

Douglas, Mary

- 2000 [1966] Puhtaus ja vaara. Rituaalistisen rajanvedon analyysi. Tampere: Vastapaino.

Durkheim, Émile

- 1980 [1912] Uskontoelämän alkeismuodot. Australialainen toteemijärjestelmä. Helsinki: Tammi.

Eliade, Mircea

- 2003 [1957] Pyhä ja profaani. Helsinki: Loki-kirjat.

Garfinkel, Harold

- 1967 Studies in Ethnomethodology. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.

Griffiths, Morwenna

- 1995 Feminisms and the Self – The Web of Identity. London: Routledge.

Halberstam, J.

- 2005 In a Queer Time and Place. Transgender Bodies, Subcultural Lives. New York: New York University Press.

Hiltunen, Aino-Maija

- 1999 Konversio, kertomus, nainen – kääntymisen ja sukupuolen kohtaamisia. Teoksessa Hovi, Tuija, Nenola, Aili, Sakaranaho, Tuula & Vuola, Elina (toim.), Uskonto ja sukupuoli. Helsinki: Helsinki University Press.

Humphries, Beth, Mertens, Donna M. & Truman, Carole

- 2000 Arguments for an 'emancipatory' research paradigm. Teoksessa Humphries, Beth, Mertens, Donna M. & Truman, Carole (toim.), Research and inequality. London: UCL Press.

Huuska, Maarit

- 2011 Sukupuolen monimuotoisuuden ammatillinen kohtaaminen. Teoksessa Tuovinen, Liisa, Stålström, Olli, Nissinen, Jussi & Hentilä, Jorma (toim.), Saanko olla totta? Sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus. Helsinki: Gaudeamus.

Karjalainen, Mira

- 1999 Merimiehen matkakertomus. Laivaelämä vankila-metaforan valossa. Pro gradu -tutkielma, uskontotiede, Helsingin yliopisto.

Koivunen, Anu & Liljeström, Marianne

- 1996 Kritiikki, visiot, muutos. Teoksessa Koivunen, Anu & Liljeström, Marianne (toim.), Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen. Tampere: Vastapaino.

Moring, Anna

- 2013 Oudot perheet. Normeja ja ihanteita 2000-luvun Suomessa. Helsinki: Unigrafia.

Myyrä, Johannes

- 2011 Psykoanalyysia ihan homona. Teoksessa Tuovinen, Liisa, Stålström, Olli, Nissinen, Jussi & Hentilä, Jorma (toim.), Saanko olla totta? Sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus. Helsinki: Gaudeamus.

Niemi, Jenni

- 2011 Poliisin tietoon tullut viharikollisuus Suomessa 2010. Poliisiammattikorkeakoulun raportteja 95. Tampere: Poliisiammattikorkeakoulu.

Nissinen, Martti

- 1999 Sukupuoli Raamatun maailmassa ja raamatuntulkinnassa. Teoksessa Hovi, Tuija, Nenola, Aili, Sakaranaho, Tuula & Vuola, Elina (toim.), Uskonto ja sukupuoli. Helsinki: Helsinki University Press.

Paajanen, Annukka

- 2014 Näkökulmia muunsukupuolisuuteen kokemuksena. Teoksessa Penttinen, Elina (toim.), Sukupuolen sanoittamista, kokemista, esittämistä & tekoja. Sukupuolentkimuksen aineopintoseminaarin artikkelit 2014. Helsingin yliopisto: Sukupuolentutkimus. Internet-lähde, luettu 11.6.2014.
[<http://www.helsinki.fi/sukupuolentutkimus/julkaisut/sukupuolensanoittamista2014.pdf>]

Pimenoff, Veronica

- 2008 Geschlechtsumwandlung in Finnland 1970-2002. Eine historische und empirische Studie zu Geschlechtsumwandlungen unter den Regelungen des Kastrationsgesetzes bis zur Einführung des finnischen Transsexuellengesetzes. Diss. Ulm: Universität Ulm. Internet-lähde, luettu 10.5.2014. [http://vts.uni-ulm.de/docs/2008/6433/vts_6433_8690.pdf]

Rambo, Lewis R.

- 1993 Understanding Religious Conversion. New Haven & London: Yale University Press.

Samuels, Ellen Jean

- 2003 My Body, My Closet: Invisible Disability and the Limits of Coming-Out Discourse. GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies, Volume 9, Number 1-2, 2003, pp. 233-255. Duke University Press.

Seidman, Steven

- 2004 Beyond the Closet. The Transformation of Gay and Lesbian Life. New York: Routledge.

Sullivan, Nikki

- 2003 A critical introduction to queer theory. New York: New York University Press.

Taira, Teemu

- 2013 Making space for discursive study in religious studies. Religion. Vol. 43, No. New York: Routledge.

Tihveräinen, Tero

2013 Poliisin tietoon tullut viharikollisuus Suomessa 2012.
Poliisiammattikorkeakoulun katsauksia 2. Tampere:
Poliisiammattikorkeakoulu.

Woodward, Clare

2000 Hearing voices? Research issues when telling respondents' stories of
childhood sexual abuse from a feminist perspective. Teoksessa Humphries,
Beth, Mertens, Donna M. & Truman, Carole (toim.), Research and
inequality. London: UCL Press.

Wyss, Shannon E.

2004 'This was my hell': the violence experienced by gender non-conforming
youth in US high schools. International Journal of Qualitative Studies in
Education, Vol. 17, No. 5, September–October 2004

Liitteet

Liite 1: Transprosessin kulku Helsingin transpoliklinikalla. Sairaanhoidaja Satu Aaltoselta maaliskuussa 2014 saatu moniste.

Lähetä	Tutkimusjakso (vähintään 6kk)	Tosielämänvaihe (vähintään 12kk)	Tosielämän- vaiheen arvio	Second opinion	
	Ensikäynnillä lääkäri + sairaanhoidaja	Potilas elää omaksi kokemansa sukupuolen sosiaalisessa roolissa	Lääkärin tapaaminen	Käynti TAYS:n transpoliklini- kalla	Juridinen sukupuolen vahvistaminen
	Sairaanhoidajan käynnit - potilaan informointi - ajankohtainen vointi ja toimintakyky - elämäntilanteen selvittely - elämäntietäminen - psykiatrinen anamneesi	Seurantakäynnit sairaan- hoitajalla (vähintään 2)	Lausunnot suku- puolen vahvista- mista ja sukuelin- kirurgiaa varten	Lausunnot sukupuolen vahvistamista ja sukuelinki- rurgiaa varten	Tarvittaessa harvajaksoiset seurantakäynnit sairaanhoidajalla
	Psykiatrinen haastattelu	Lausunto etunimen muu- toksesta	Lähetä TAYS:n transpoliklinikalle		Sukuelinkirurgia
	Psykologin tutkimukset	Hormonihoidon toteutus	Gynekologilta lausunto lisää- tymiskyvyttömyy- destä		Rintakehäkirur- gia
	Gynekologin konsultaatio	Rintakehäkirurgia osalle			
	Sosiaalityöntekijän konsultaatio tarvittaessa	Foniatri: ääniterapian, kilpiruston höyläyksen ja äänihuulten operaation tarpeen arvio			
	Läheistapaaminen	Epilaatio			
	Hoitosuunnitelma- kokous (hoitaja, lääkäri)				

Liite 2: Haastattelurunko. Myöhemmin lisätyt kysymykset suluissa.

(Miksi halusit tulla haastateltavaksi?)

Kertoisitko itsestäsi?

Oman kokemuksen määrittely/omat sanat

Muille ihmisille kertominen, ulos tuleminen (itselle ja muille)

Tärkeitä tapahtumia, kokemukset, esikuvat

(Kokemukset normeista/odotuksista)

Mitä sinun mielestäsi sukupuoli on?

Millainen olisi (sukupuoli)täydellinen maailma?

Onko vielä jotain, mistä haluaisit puhua/mitä haluaisit sanoa/täydentää?

Liite 3: Haastattelupyyntö Kumman verkoston Facebook-sivulla. Kuten monet tuttuni, en käytä Facebook-profiilissani virallista nimeäni.

Enne Iibis Kultalintu

Hei kaikki,

kirjoitan Helsingin yliopiston Maailman kulttuurien laitokselle gradua muunsukupuolisuudesta. Etsin nyt haastateltavia tutkimustani varten. Jos olet täysi-ikäinen ja koet/olet joskus kokenut, että jako miehiin ja naisiin ei riitä kuvaamaan suhdettasi sukupuoleen, olet etsimäni henkilö. Haastattelut ovat luottamuksellisia, ja haastateltavien henkilötiedot eivät käy ilmi tutkimuksesta.

Haastattelu voidaan tehdä toivomassasi paikassa pääkaupunkiseudulla, tarvittaessa Skypen tms. videopuhelun välityksellä tai sähköpostilla. Haastatteluun kannattaa varata hyvin aikaa.

Terveisin

Enne Ilo Purovaara

humanististen tieteiden kandidaatti

enne piste purovaara at helsinki piste fi
p. 050-3137307

Tykkää · Kommentoi · Estä ilmoitukset · 4. marraskuuta kello 15:55 lähellä paikkaa Helsinki

tästä.

ja 16 muuta tykkäävät

Näytä vielä 7 kommenttia

